مەترسیدارترین چەک (بیدعەچی و زەندیقبوون).. أحمد عفيفي

(تەمەتی بیدعەچی و زەندیقبوون ترسناکترین چەکە لە دژی هەر کەسیک کە عەقڵی بەکاربهێنێت!)
وەرگێڕانی : حەسەن ئازانی
سەرچاوە: الحوار المتمدن

تەمەتی بیدعەچیەتی، زەندیق بوون، هەرتەقبوون، بێدینیی و گومڕایی ئامادەیە بۆ هەر کەسێک کە عەقڵی بەکاربهێنێت!
ترسناکترین چەک، لە سەدەکانی پێش هێشنگەریی، لەوانەیە لە وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامیدا هەتاکو ئێستاشی لەگەڵدا بێت، تەمەتی بیدعەچیەتی و زەندیق بوون، ئەو چەکە ترسناکە دینیە بوو کە دوژمنانی ئاستی و لەجیک لە دژی زانایان و بیرمەندان، لە هەموو کات و شوێنکدا، بەکاریان دەهێنا! ئەو زاناو بیرمەندانەی کە هەوڵیان دەدا تەوی گومان و دڕەنجام و شیکردنەوە ئاقڵکرن و بە بەرگە کردن و ژیریییش بچنن لە نەو ئەو کەمەگایانەی کە لە گێشکردندان! ئەو چەکە ترسناکە لە ژێر سایەی زاناو پیاوانی دینی و پاپاکانی تاریکیدا گێشەی کردووەو هەربەیش ئەو کەمەگایانەی بە چەندین سەدە لە دواکەوتوویی و نەزانی وتاریکیدا هەشتەتەوە!
تەمەتی بیدعەچیەتی و زەندیق بوون، بە کافرکرنی زانایان و دانایان و ژیرو بیرمەندانی هەمیشەو بە بەردەوامی، لە کاتی ئێستاو ئابردووشدا، بە ئامانج گرتووە. لە ئاستیدا ئامانجی ئەوئاراستەیە لە هەزری بە زەندیق کردن و کافراندن بریتیبووە لە هەشتنەوەی کەمەگا لە دواکەوتوویی و نەزانی و چەقبەستوویدا! هەروەها لە پێناو دەستبەسەردا گرتنی هەیکانی داهێنان دا بووە لە لایەک و لە لایەکی تریشەوە دایان ناون لە ئیزی بیدعەو داهێنانی خراپ و هەروەها مافە مرۆییەکانشیان لە زەوتکردوون! ئیتر ئاراستەی دووەم کە بریتیبووە لە ئاراستەی زانست و پێشکەوتن و داهێنان وای لێهاتووە نەتوانێت بەرهەنگاری بەربەستەکان و سەردەمی باو ببێتەوەو ئەمەش پاڵی بە ئاراستەی ئاستی و بیرمەندانداناوە ووەو دواوە پاشکشە بکەن! ئیترلەوە بەرەو سەدە تووندووە قەڵکان و بەرەو ئاراستەی سەرکوتی ئازادی بیرکردنەوە هەنگاو نراوەو پاڵی پەونراوە بەرەو ناوجەرگەی سەدەی حەوتەمی زایینیەوە!
زووربەی بەیارو فەتواکان لە دژی نەوەی یەکەمی زاناو بیرمەندانداً

بوون ، ئەو کات زانا و بیرمەند تەنها ئەو کەسانەی گرتتەوە کە لە بواری ئایینی و فیقهو وتاربێژیدا کاریان کردووەو زانا بەو کەسانە گوتراوە کە تەکست و دەقە ئایینیە دگماو بەستووەکانیان لەبەرکردووەو لەو بوارەدا خەیان خەریک کردووە، ئەو تەکست و نووسینانەی کە ەک لەو پاشماوەو هەکەراوانە دەچن کە هی چاخکانی پێش مێژوون!
دەبە کە لە ئەمە ازی و خواریزمی و کەندی و فاابی و بیرونی و ئیبنوسیناو ئیبنوهەیسەم نەناسێت؟ ئەدی باشە دەبە کە لە ئەمە ناوی غەزالی و ئیبن و ەوشدو عەسقەلانی و سەهرەوەردی و ئیبن و حەیان ونەوەی و ئیبنوموقەفەع و تەبەری نەبیستبێ؟
ئەدی باشە کەس دەبە هەبە ئەو لافیتانەی نەخوەندبێتەوەو نەدیتبێ کە خوەندنگاو پەیمانگاو ناوەندە زانستی و وێژیەکان هەیان واسیون و ناوی خەیان ناوە بە ناوی کەواکیبی و موتەنەبی و بەشار بن بەرد و لیسان الدین خەتیب و ئیبنولفاریز و جاحیزو موجریتی و ئەلمیعەی و ئیبن و توفەیل و توسی و ئیبن و بێتوتێ و ئیبن و ماجەو ئیبن و خەلدون و سابتی بن قورە و تەوحیدی) یەوە ؟ یان ناوی ئەو زاناو بیرمەندانەیان لەسەر بووەو لافیتکانیش ناوی ئەوانیان لەسەرنووسراوەو ناوی ئەو شوەنانەش بە ناوی ئەو زاناو بیرمەندو فەیلەسوفانەوە بووە!
بەام جگەی داخە کە هەتا ئێستاش نازانین کە ئەو زاناو بیرمەندە دیارو باوانە زنجیرەیەک لە بەیارو حوکمی بە زەندیق کردن و وبەکافرکردنیان لە دژ دەرکراوە، ئەو بەیاری بە کافرکردن و بە زیندەقی کردنانە هەمان شێوەو ناوەکی دادگاکانی پشکنین (محاکم التفتیش.INQUISITION) یان هەبووە کە زاناو بیرمەندی وەک گالیلە، کەبەرنیکس، نیوتن، دیکارت، ڤەلتەریان پە بە زیندەق کردووەو کافراندوویانن! هەروەها خوەندنەوەی نووسراوو کتێبکانیشیان حەرام کراوە و تا ئەوپەیش ئەو زاناو بیرمەندانە سوکایەتییان پێکراوە و ەاوەدوونراون و ئێشکەنجەش دراون!
جا بەیە هیچ جیاوازیەک نیە لە نەوانی ئەو بریارو حوکمە ستەمکارانەو نادادپەروەرانە لەگەڵ ئەو حوکمە تونددەویەو بە ئارەزووی کە هەرلەخەو خەکی بەلاەدا دەبردوو هانی خەکی دەدا کە هەستن و وەخە کەون تاکو تەبەری بکوژن، یان بچن هەللاج لە خاچ بدەن، یان برێن ئەبو عەلای میعەی بخەنە زیندانەوە، یان برێن خوینی ئیبن و حەیان بەژن یان ئیبن و مەنمەر دەربەدەربکەن و کتێبکانی غەزالی و ئیبن و ەوشد و ئێسفەهانی بسووتێنن! ئینجا هەر بەوشێوە نەوەستان، بەک و بەنە سەر بەکافرکردن و بە زەندیقکردنی فاابی و ەازی و ئیبن و سیناو کەندی و غەزالیش.

هەروەها ڕەنگە ئەم ئاو زانیاریمان نەبێ کە سەرهەوەردی کوژرا وەو ئاوانیش کوشتویانە، هەروەها ئەندامەکانی لەشی ئیبنوموقەفع یان بڕین وەشتا گیانی لەبەردا مابوو کە لەبەرچاوی خەڵکی برژاندیانن و لەبەردەمیان دانان تا لەیان بخوات پێش ئەوەی کە گیانی لە ئەنجامی پیسترین و بۆگەنترین ئێشکەنجە بە تەواوی دەرچێت! هەروەها جەعد بن درهەم یان سەربڕی و (ئەحمەد بن نەسری) شیان سەر بڕی و دوایی سەرکەیان هەڵواسی وبە کەڵانداندا دەیان گەڕا، هەروەها چوونە سەرلیسانول دین بن خەتیب و خنکاندیان و دوای ئەوەش لاشەکەیان سوتاند، ئینجا هاتن ئیبن فاریزیان کافراند و بە بیدعەچی و زەندیق ناساندیان و دەستیان کرد بەداوە دوونانی و لە هیچ کات و شوێنێک نەیان دەهشت بحەجمەت!
زۆر ڕەی تەدەچێت کە خەڵک بە گشتی ئەوە نەزانن کە چیان دەربارەی فەیلەسوف و بیرمەندو پزیشک و زانای وەک ئیبنوسینا گوتووەو کردووە! هەروەها ئەوەش نازانن کە ئیبنولقیم لە کتێبی إغاثة اللهفان دا بە ئیبنو سینا دەڵێت: " ئیبنوسینا ئیمام و پێشەوای بیدینەکانە کە باوەڕیان نیە بە اللە و بە مەلائیکەتەکانی و بە پێغەمبەرەکانی وبە هەژی دواییش" هەروەها ئەلکەشمیری لە کتێبی فیض الباري دا بە ئیبنوسینا دەڵێت:" ئیبنوسینا کەسێکی بێدین و بیدعەچی و زەندیق وقومۆتیە! لە لایەکی تریشەوە ئەلشێخ سالح ئەلفەوزان بە ئیبوسینا دەڵێت:" ئیبنوسینا کەسێکی باتینیەوفەیلەسووفێکی بێباوەڕو بێدینە"
دیسان خەڵک ئەوەش نازانن کە چیان گوتووە دەربارەی فەیلەسوف و بیرمەندو پزیشکی بەناوبانگی مێژوو ئەبوبەکری ڕازی! ئەوەتە ئیبنولقیم لە کتێبی إغاثة اللهفان دا دەربارەی ئەبوبەکری ڕازی دەڵێت:" ڕازی مەجوسی و ئاگرپەرستەو کەسێکی گومڕاو لادەرەو لە ڕێ لایداوە". هەروەها لە کتێبی شذرات الذهب دا إبن العماد دەربارەی فارابی دەڵێت:" تەواوی زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی کە فارابی کافرو زەندیقە". هەروەها دەربارەی محمد بن موسا ئەلخواریزمی دەڵێن:" جا با زانستەکانی خواریزمی ڕاست و دروستیش بن، بەڵام زانستەکانی شەریعتی ئیسلامی سەربەخۆن لە خواریزمی و لە کەسانی تریش. واتە زانستی ئەو شتەکەو هی شەریعەتیش شتێکی تری سەربەخۆیە".
هەروەها دەربارەی عومرو بن بەحرول جاحیز گوتوویانە:" ئەو کەسێکی زانست گەیشتوی خراپە، باوەدارێکی خراپە، بیدعەچی و زەندیقەو گومڕایی ئەو پێوەستە بە جاحیزەوە". یان ئەوەتە خەتیب لە سنەدەکەی خۆیدا بە جاحیز دەڵێت:" جاحیز کەسێکی زەندیق و بیدعەچی و درۆزنە لەگەڵ اللە و لەگەڵ نەرراوو پێغەمبەری اللە و هەروەها لەگەڵ خەڵکیشدا". دەربارەی ئیبنول هەیسەم کەمتریان نەگوتووە ،

ئەوتە بەویش دەڵێن:" ئیبن ولەیسەم یەکێک بووە لە مولحیدو بەباوەڕەکان کە لە دینی ئیسلام لایداوەو دەرچووە، ئەویش هەر وەک فەیلەسوفەکانی تری هاوشێوەی خۆی کەسێکی گەمژەو زەندیق و کافرو بیدعەچی بووە!"
ئینجا هاتوون دەربارەی أبي العلاء أحمد بن عبدالله المعري دەڵێن :" ئەلمیعەڕی یەکێک بووە لە زەندیق و بیدعەچیە بەناوبانگەکان، ئەوتە لە شعرەکانیدا زەندیق بوون و بیدعەچیەتی خۆی دەیسەلمێنێت و دەری دەخات کە فەی بەسەر دینەوە نەماوە". لەسەر نصير الدين الطسی دەڵێن و گوتراوە کە :" نەسیر کەسێکە کە پشتی کافرو موشریک و زەندیق و بیدعەچیەکانە".
هەروەها دەربارەی محمد بن عبدالله بن بطوطة گوتوویانە:" ئیبنول بەتوتە کەسێکە موشریکێکی بەباوەڕی درزنە". لەولاوە دەستیان کردووە بە جنێودان بە يعقب بن الاسحاق الكندی و پێیان گوتووە:" کۆنەدی کەسێکی زەندیق و بیدعەچی و گومڕایە". هەر بۆیەش کۆنەدی دەربارەی ئەوان درێغی نەکردووەو لە بەرامبەردا پێیان دەڵێت:" ئەوانە لە بەرامبەر ڕاستی و حەقیقەتدا نامێن و ئەگەریسش تاجی حەقیقەت و ڕاستییان بکەیتەسەر شایستەی نابن وئەوان بۆیە دوژمنایەتی فەلسەفەو زانست دەکەن چونکە لە شوێن و کورسیەکانیان دەترسن کە لەدەستی بدەن و ئەوانە دەستیان کردووە بە بازرگانی کردن بە دینەوەو هیچ پێوەندیشیان بە خواپەرستی و ئایینەوە نیەو تەنها بازرگانن و بەس"
ئیبنول بەتوتە پەی وابوو هەبوونی زانست و زانیاری بە شتەکان وات لەدەکات زانست و زانیاریت دەربارەی خودا زیاتر بێت و زانینیشت دەربارەی یەکتاپەرستی و زانستی چاکەخوازی ڕوو لەزیادبوون دەکات و زانستیش سوودبەخشە! هەروەها ئیبنول بەتوتە پیی وابوو کە هەوەدان و کۆشش بە گەیشتن بە ڕاستی و حەقیقەت مەبەست و نیەتی هەموو پێغەمبەران بووەو هەموو نەڕاوانیش هەر ئەو مەبەستیان هەبووە. گەیشتن بە حەقیقەت و ڕاستی تەنها مەبەست و کاری فەیلەسوفەکان نەبووە و هەر بۆیەش نابێت وای لێکبدەینەوە کە فەلسەفە کارێکی دژە ئایینییەو کوفرە ، ئەمەش پێچەوانەی ویستی بازرگانانی ئایین و خواپەرستیە!
جا با ئێستا بزانین ئەو زاناو بیرمەندو فەیلەسوفانە بناسین و بزانین ئەوانە کێبوون؟ با بزانین و بزانین ئەوانە چیان پێشکەش بە جیهان و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی کردووە، با بزانین ئەوانە چیان گوتووە دەربارەی حەقیقەت و ڕاستی و عەقڵ ؟ ئینجا دوای ئەوەش دەبە بزانین کە بەو کارەیان چ نگبەتی و دەردەسەرییەکیان بەسەر ژیاندا هاتووە!

یەکەم: ئیبن ڕوشد: (١١٢٦-١١٩٨ز). ئیبن ڕوشد ناوی محمد بن ئەحمەد بن محمد بن ڕوشدی ئەندەلوسیە! ئیبن ڕوشد خوێندنی فیقهو ئسوڵی دینی تەواو کردووەو دواییش زانستی پزیشکی وبیرکاری وفەلسەفەی خوێندووە، چەندین ساڵیش لە قورتوبەو ئیشبیلیە کاری دادوەری کردووە. ئیبنو ڕوشد لە ژێر سایەو دەسەاتی دەوڵەتی الموحدون دا گوزەرانی بووە، کە پادشاکیان ئەوکات بریتیبووە لە یوسف یعقوب المنصور بن عبد المومن، پادشاش لە ژێر کاریگەریی و داخوازی ڕای گشتیدا فەرمانیکردووە بە دوورخستنەوەی ئیبن ڕوشد بە ئەلیسانە لە نزیکی غەرناتە ئینجا دوای ئەوەش بەرەو وەاتی مەغریبیان ڕاوناوە.
ئیبن ڕوشد لە لایەن پیاوانی دینی و دام و دەزگای دینییەوە زۆر سوکایەتی پێکراوەو تا کار گەیشتەتە ئەوەی کە دەستیان کردووە بە سوتاندنی نووسراوو کتێبەکانی ئەو زاناو بیرمەندە! ئیبن ڕوشد، لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدا لە شاری مەڕاکیش لە مەغریب کۆچی دواییی کردووەو دواییش لاشەکەی گواستراییەوە بە شاری قورتوبە. هەر کە ئیبن ڕوشد کۆچی دواییی کرد موریدو خوێندکارەکانیشی بەاویان لێکردو لە یەکتر دابڕان و ئینجا ئەلمەنسور یەعقوبی پاشا مەسومەکی دەوڵەتی دەرکرد کە ئیتر نابێ لەمەودوا کەس بە فەلسەفەوە خەریک بکات و خوێندنی فەلسەفەی لە وەاتدا تەحریم و یاساغ کرد!
دووەم : فاڕابی: (٨٧٠- ٩٥٠ ز). فاڕابی ناوی تەواوی بریتیە لە ئەبو نەسر محمد بن محمد بن ئوزەاغ بن تەرخان، لە شاری فاڕابی کە شارێکی تورکانە لە دایک بووە. فاڕاب شارێکە لە وەاتی تورکان لە ناوچەی خوراسان و لە ڕۆژئاوادا بە Alpharabyus ئەلفەڕابیوس ناسراوە. ئینجا بەرەو عەڕاق ڕۆیشتووە بە ئەوەی خوێندنی باڵا تەواو بکات، هەر لەوێدا فەلسەفەو مەنتیق وخوێندنی پزیشکیی تەواو کردووە لەسەر دەستی دوکتۆرێکی مەسیحی بە ناوی یوحەنا بن حیلان، هەروەها زانستەکانی زمانی عەڕەبی و مەسیقاشی هەر لەو خویندووە!
ئیترفاڕابی لە عەڕاقەوە بەرەو شام و میسر ڕۆیشتووەو لە شامدا و لە شاری حەڵەب چووەتە کۆشکی سەیفول دەولە. لەوێدا لە شاری حەڵەب شوێن و پێگەیەکی زۆر بەرزو دیاری لە نێو زانایان و ئەدیبان و فەیلەسوفاندا داگیرکردووە، هەروەها فاڕابی هەوێدا بیسەلمێنێت کە هیچ جیاوازییەک نیە لە نێوانی فەلسەفەی یۆنانی و بیروباوەڕی شەریعەتی ئیسلامیدا! بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت ئەو شکستی هێنا لەو کارێیدا، هەر بۆیەش الذهبی لە کتێبی في سير الاعلام دەرباری فاڕابی دەڵێت:" فاڕابی خاوەنی چەندین کتێبی بەناوبانگەو هەر کەسەکیش پێنا بەو کتێبانە بەرێت ئەوا هەم گومڕابووەو هەمیش بە دەرچوو لە دین دادەنرێت، جگەی باسە کە چارنووسی ئیبنو سیناش هەروا دەرچوو.

دیسان ئەوتە ئیبن عیماد لە کتێبی شذرات الذهب دا دەربارەی فارابی دەڵێت:" فارابی لە هەموو زانایان و بیرمەندان زیاتر زەندیق و بیدعەچیە" هەتا غەزالی لە کتێبەکەیدا بە ناوی المنقذ من الضلال دا دەربارەی فارابی دەڵێت:" هیچ گومان نیەو نەماوە لە کافربوونی فارابی و ئیبن سینا". تەمەتەکەش بریتیبوو لەوەی کە فارابی دانی نەدەنا بە ژیانی قیامەت و هەروەها فارابی زیندووبوونەوەی پێ شتێکی ڕاست نەبووە!. یان فارابی دەیگووت وەی وابووە کە خودا تەنها شتە گشتی و گەردوونیەکەی مەبەستەو ئاگادارەو هەقی بەسەر شتە تایبەتی و بچوکەکانەوە نیە! فارابی دیسان پێی وابووە کە گەردوون نە دروستکراوەو نە دروستیش دەکرێت بڕێک و گەردوونیش هەر وەکو خوا ئەزەلییەو هەر هەبووە !
سێیەم: الكندي: ئەلکەندی (٨١١-٨٦٦ ز). ناوی تەواوی ئەلکەندی بریتیە لە يعقوب بن إسحاق بن الصباح بن عمران بن إسماعيل بن محمد بن الاشعث الكندي و ڕەچەڵەک و بنەچەکەی دەگەڕێتەوە سەر پادشاکانی کەندەو بە بنەچە سەر بە نەتەوەی عەرەبە و هەر لەبەر ئەوەش نازناوی فەیلەسوفی عەرەبیان لێناوە!
ئەلکەندی لە نەو وڵاتانی ڕۆژئاوایيدا بە ئەلکەندوس Al Kindus ناسراوە. ڕۆژگارەندی باشی لە لای مەئمون وموعتەسەم و واسیق بەدەست هێناوەو جگەو پگەی لە لای ئەوان بەرز بووەتەوە، بەڵام بە هەی ئەوەی کە کەندی ڕێبازی موعتەزیلەی هەڵبژاردووە بیە بە دەستی متوەکیلەوە زەر ئەش و ئازاری چەشتووەو متوەکیل فەرمانی دەرکردووە کە لیی بدرێت و دەست بەسەر تەواوی نووسراوو کتێبەکانی دا بگیرێت! ئەلکەندی تەمەتی زەندیق بوون و بیدعەچیەتی درایەپاڵ و ئەویش بەرەنگاری لەخەی دەکردو دەیگوت دوژمنانی فەلسەفە خەڵکی گەمژەو مەشک پووچ و نەزان و بازرگانانی دینن!
چوارەم : الجاحظ: جاحیز(٧٦٧ – ٨٦٨ ز). ناوی تەواوی جاحیز بریتیە لە عمرو بن محبوب الكناني الليثي کە بە جاحیز ناوی دەرکردووە. یەکێک بووە لە گەورە ئابەرانی ئەدەب و وێژە. جاحیز زەرترین تەمەنی خەی لە شاری بەسرەی عێراق بەسەربردووەو بەرەو بەغداش چووە لە سەر بانگهێشتی ئەلمەئمون و لەوە لە دیوانی پیامەکانی دایمەزراندووەو کردوویەتی بە سەرکی ئەو شوێنە! بەڵام هەر دوای سێ ساڵ لەو پیشەو شوێنەی لابراو ئەویش بە خەلیفە مەئمون هەر بە دەسەزی مایەوە! جاحیز بەرهەمکی زەری لە کتێب و نووسراو هەبوون، لە سەروی ٢٠٠ دوو سەد کتێبەوە هەر کتێبی هەبوون، جا هەرێک و ئیبنول عەمید دەربارەی جاحیز دەڵێت :" جاحیز لە پشدا عەق و ژیری فەربووە ئینجا ئەدەب و وێژە"
لە کتێبە بەناوبانگ و دیارەکانی بریتین لە الحيوان، البيان و

التبيين، البخلاء و كتبى الحيوان بريتيە لە حەوت بەش . جاحيز لە كتبى الحيوان دا باسى سرووشت و هەس و كەوتى ئاژەڵ دەكات ، هەروەها هەر لەو كتبەدا لايەنگرانى زانست و تاقيكردنەوەكان و تايبەتمەندىيەكانى پيشانداوە، ئينجا ڕووى كردۆتە سرووشت و پێيەوى لە مەنهەجى گومان و دووددڵى دروست كردن كردووە، هەروەها لە لێكۆڵينەوەو بەدواداچوونەكانى دا پێيەوى لە F-Bacon كردووە، ئينجا دەنيايى داوە لە دروستى و ڕاستى دەرەنجام و بۆگەكان، وەك لەو ڕووەوە پێش دێكارت R Descartes كەوتووەوگەيشتە ئەو بڕوايەى كە قورئان ڕووێداوە و دروستكراوە ، لەبەر ئەوەى قورئانيش شتێكە لە شتەكانى دەوروبەرمان! لەو بارەوە خەليفە مەئمونيش باوەڕى بەو بۆچوونەى جاحيز هەبووە. جاحيز لە يەكێك لە كتێبەكانيدا بە ناوى خلق القران دا ئەو بابەتە بە باشى ڕوون دەكاتەوەو قسەى لەسەر دەكات و ئەمەش بووە هۆى ئەوەى كە تەواوى ئەهلى سوننەو ئيسلام بە كافر لە جاحيز وەخەبكەون و دەستيان كرد هاوارو نۆڕە كە قورئان دروست نەكراوەو دەستكرد نيەو ئينجا هاتن لە تۆمەتى ئەوەدا جاحيزيان خستە ليستى بەدينەكان وزەنديقەكان و بيدعەچيەكان و كافراندیشیان!

پێنجەم : بەشار بن بەرد: (٧١٠ – ٧٨٤ ز) . بەشار بن بەرد ناوى تەواوى بريتيە لە بشار بن برد بن يرجوخ العقيلي و ڕەچەك و بنەچەكى لە (توخارستان)ەوە هاتووە كە دەكەوێتە ڕۆژئاواى ڕوبارى جەيحونەوە. بەشار بن بەرد لە نەو خەڵى بەنو عوقەيل دا گەورە بووەو جياوازيش بووە لەگەڵ ئەو عەرەبە بەدەوێە چادر نشينانەى كە لە دەوروبەرى بەسرەدا نيشتەجێ بوون و لە نەويانداز زمانەكى پاراوو قسەكردنى باش فێربووە. بەشار بە كوێرى لە دايک بووەو هيچى نەبينيوە! هەر بۆيەش لە هەنراوەكانيدا شتەكى بە شتەكى ترلێكچواندووە! بەشار بەجۆرێک هەنراوەكانى دادەڕژێت كە خەڵكى تر بە دووچاوەوە ناتوانن وا دايان بڕژن. بەشار لەو ڕووەوە لە هەموويان شاعيرتر و پێشكەوتووترە! لە هەموو دەرگاكانى و بەشەكانى شێعرى داوەو تێيدا سوارچاكەكى شارەزا بووە، بەشار بە شێعرى گاڵتە ئامێزو تەنزو غەزەل و هەجو ناوى دەركردووە، بەشار بن بەرد تەمەتى زەنديق و بيدعەچى و بەدينى درايێ پاڵ و هەر بۆيەش خەليفە مەهدى فەرمانى كرد لێى بدەن و بەشاريش لە ژێر ئەشكەنجەو قامچى و لەداندا بەرگەى نەگرت و مرد و لاشەكەشيان لە شارى بەسرە بەخاک سپارد! بەشار بن بەرد كەسێكى زەنديق و پێوليستى خاوەن ئەتەريتەى جەماوەرى بووە.

بەشار بن بەرد لە يەكێک لە هەنراوەكانيدا دەڵێت:

تەبينى: من هەر بە شۆڕەى هەنراوەى كوردى هۆم داوە هەنراوەكەى

بەشاربن بەرد بکەمە کوردی بە کەش و قافیەی کوردیەوە بە ئاوەی بهەم ماناو ناوەکی هەنراوکەی بەشار تک بچت .(ح، ە)

لە باوکە ئادەم ، باشترە ئیبلیس ...با لاتان ەوون بت، گەلەی هیچ و پیس
توخمی ئەو ئاگرە، هی ئادەم خەە...ئاگرهەربەرزەو، خەیش وەک دەە!
زەوی تاریکەو، ئاگریش هەر ەوونک ..ئاوریان پەرستووە، بە کەمەە و تاک

دیسان بەشار بن بەرد بە تەنزو گاتەجاییەوە دەربارەی نوژ دەەت:

من کاتەک دەچمە، نوژلە گەە هەموان...پەکەنینم دەت ، کە دەنن شادمان
کاتەک هەموویان، دەچنە سەر ئەژنە .....من دادەنیشم، بە ورتەو ەەەە
هەر کاتەک سەریان، برد بەرەو سوجدە... من دادەنیشم ، بە شەرم و پەردە!
بە خەبەریشم ، لە سەاوی ئیمام... بە ژمارە چەند بووە، بە خوا بە ئاگام

شەشەم : أبو علاء المعري: (٩٧٩ – ١٠٥٨ ز). أحمد بن عبدالله بن سلەمان المعري، لە موعەەت ئەلنوعمان لە وەاتی شام لە دایکبووە. میعەەی هەر کە گەیشتە تەمەنی چوار سالی تووشی نەخۆشی ئاوەە بوو، بەو هەیشەوە هەردووک چاوی لەدەست دان و کوێربوو. بەەام ئەو کوێرە نەیتوانی ئەو بوستەنەت کە لە ەەگەی کتەبەکانیەوە ئەو فرە چەشنیە پیشان بدا لە گەە ئەو تواناو زانینە زەرەی ئەو هەیبوو دەربارەی زانست کە لەودەمەدا هاوشەوەی ئەو کەم بوون!
وا باوبوو کە میعەەی زانایەکی وەک دەریا وابوو، هەروەها دەگوترا کە لە شەعرەکانیدا کاریگەریی شەوازی موتەنەبی لەسەر بووە! ئەو ئاستە باڵاو بەهرەیەی لەو کتەبانەدا دەرکەوت کە لە دوایدا نووسینی پاش ئەوەی کە گەەایەوە بە ئەلمیعەە. لەوانە کتەبی اللزومیات و کتەبی رسالة الغفران. بەەام کاتەک کە خەبەری مردنی دایکیان پەدا زەر کاری تەکراو ئەمەش زیاتر پاڵی پەونا کە بەیاری ئەوە بدات لە خەک دوور بکەوتەوەو بە دوور پەرەزی و دوور لە خەک بژیت. وەک دەگوترێت لەو کاتەوە کە دایکی مردووە ئیتر لە ئەشکەوتەکدا ژیاوە و خەی لەسەر کەمخواردن ەاهەناوەو ئیترنە گەشتی ئاژەەی خواردووەو نە هەلکەو شیریشی خواردووە! ئا لەرەوە نازناوی بارمتەی زیندانی بەدەست هەناوە! بە واتای کوێری و ماەوە دەت!

لە کتێبە هەرە بەناوبانگەکانی ئەلمیعراری بریتیە لە کتێبی اللزومیات، ئەو لەو کتێبەیدا توانی خەی لەکەت و بەندی باوەی دین ڕزگار بکاو لەی بتە دەر و هەروەها خەی گواستەوە بە ئاستەکی باڵاتر! کتێبەکی بەناوبانگی تریشی هەیە بە ناوی رسالة الغفران. ئەو کتێبەی بە شێوازەکی زەر جوان نووسیوەو کردووشیەتی بە دیاری بە پیاویک بە ناوی علی بن منصور الحلبي! لەو کتێبەدا ئەو شاعیرە زەندیقانەی خستوونەتە ڕوو کە ئەو لەیان خۆشبووە، ئاوی ئەو کتێبەش هەر لەو لەخۆشبوونەوە هاتووە! هەروەها ئەوانەی کە بە بەهەشت بەرزکراونەتەوە، زەرکیش لە هاوچەرخەکانی بە زەندیقیان حساب کردووە، هیچ باوەڕەکی ئیسلامیی نیە کە ئەو گاڵتەی پێنەکردبێت! بەیە ئەمە هیچمان لەبەردەم دانیە بەجگە لەوەی کە بەیەن ئەو کەسەکی بە گومانی گەورە بووە ! ئەبو عەلاء ئەلمیعراری باوەڕی بە یەکتا پەرستی هەبووە بەڵام خودای ئەو هیچ نەبووە بەجگە لە چارەنووسەکی نادیار، هەروەها ئەو لائەنگری بیرەکەی سرووش و هاتنە خوارەوەی وەحی خودایی نەبووە، بەیە بەڵای ئەوەو دین دروستکراوی دەستی مرۆڤ خەیەتی! هەر بەیەش ئەو هەمیشە هەڕشی دەکردە سەر ئەو کەسانەی کە ئیرادەی خەکیان بە بەرژەوەندی خەیان بەکار دەهێناو وایان لەخەک دەکرد کە باوەڕ بە خورافات بهێنن تاکو ئەوان بتوانن دەست بە دەسەڵات و پارەو بگرن!
ئەوەتا المعري لە کتێبی اللزومیات دا دەڵێت:
غرووړ مەیلی بەڵای گەندەیدایە هەمیشە .....یەکسانە بە چەواشەکاری هەرچی دینیشە
ئەگەر لە خەکانی سەر بە دینە و پرسیوە …بە لەکچوون ئەوەی کەکیان خستووە گەیوە
لە هیچ و عەقڵەوە ناکەن ئیدانە ….لەبە شکاندنی عەقڵ بە درە و دەلەسە نیازیانە

حەوتەم: الحلاج: (٨٥٨ – ٩٢٢ ز). لە نەو کوردا بە هەللاج ناسراوە . هەللاج ناوی تەواوی بریتیە لە : الحسين بن منصور بن محمى، نازناوەکەی بریتی بووە لە هەللاجی کوەی موغیس، هەلاج فەیلەسوفەکی عیفانی بووە، هەندەک لە مێژوونووسان دەیخەنە ناوی ئەوکەسانەوە کە شتی پێنهان و نادیاریان زانیوەو هەست پەکردووە و خوا ناسیش بووە، هەندەکی تر لە مێژوونووسان هەللاجیان خستۆتە ناوی زەندیق و بەدینکانەوە. باپیری هەللاج کەسەکی مەجوسی ئاگر پەرست بووەو دوایی بووەتە موسەمان، لە سەرەتادا لە شاری البیضاء بووە لە وەاتی فارس،بەڵام لە شاری واسیت لە عەراق گەورە بووەو دوایی ناوبانگی پەیشتووە بە شاری بەسەرا.

هەڵاج هەندێک شتی لە باس دەکەن و دەگوترێنەوە کە بە کاری موجیزە حیساب دەکرێن. ئەوتە الذهبي لە کتێبەکەیدا بە ناوی "العبر في خبر من غبر" دا دەربارەی هەڵاج دەڵێت:" هەڵاج یاوەرو هاوڕێی تەستەری و جونەد وئەبو حوسێنی نووری بووە و ئەوانیش ئابڕان و پێشەوایانی عیرفانی و سۆفیگەریی بوون ، ئەوان هەندێ لەگەڵ خوادا تێکەڵ بوون کە خەیان و خودایان تێکەڵ بەیەک کردووەو وەک یەک شت بینیویانە" ئینجا هەڵاج بردو هیندوستان ڕێیشت و لەوێش سێحرو جادووی خوێندو بەو هەیشەوە تووشی حەڵتەک بوو کە شەیتان بەسەریدا زاڵبوو، ئیتر ئیمان و باوەڕی ئایینی لە لا نەما. بیروباوەڕی ئایینیی هەڵاج گەیشتە ئەو ئاستەی کە ئیتر هەڵاج باوەڕی بە یەکبوونی بوون هەبوو(وحدة الوجود). ئەو پەی وابوو مەڵق لە خودی خوادا تێکەڵ بووە! هەڵاج شاعیرێکی بەتواناو شکۆمەند بووەو لە شعرەکانیدا باوەڕی سۆفیگەریی و عیرفانی خۆی ڕوونکردۆتەوەو پەیوەندی خۆشی لەگەڵ خوادا نیشانداوە.
بە نموونە ئەوتە لە شعرێکیدا پەیوەندی خۆی لەگەڵ خوادا نیشان دەدا:
هەڵاج دەڵێت:
منم کە خۆشم دەوێت و ئەوەی کە خۆشیشم دەوێ منم
هەردووکمان دوو گیانین و شوێنیشمان یەکەو منم !

لە شوێنێکی تردا هەڵاج دەڵێت:

هەر کە منت بینی، وا دابنێ ئەو دەبینی
کاتێکیش ئەو دەبینی، تۆ پێکەوەن دەبینی

دەگوترێت بەیە هەڵاج بەو ناوەوە بانگکراوە چونکا توانای ئەوەی هەبووە کە زانیویتی چی هەیەو چی دەگوزەرێت لە ناو دڵاندا! دەڵێن هەڵاج توانیویەتی ناوێک و هێناوی قسە دەربڕێ و لەی تێبگات و شی بکاتەوە، وەک چۆن هەڵاج کە لەکە شەی دەکاو ناوێوک و باشیەکەی دەردەڕێت! کاتێک زانیاری دەربارەی هەڵاج بە خەلیفە ئەلموقتەدیر گەیشت و پێیان گوت کە هەڵاج چ کارێکەو چۆن بیر دەکاتەوە، ئەویش فەرمانی کرد بە ئەبا ئەلحەسەن علی بن احمد ئەلەاسیبی کە بەرپرسی کەرکوکەوەی باج و خەراجی ناوچەی ئەهواز بووە تاکو هەڵاجی بە پەلبەستوو بکات و بیهێنێت بە بەغدا! ئەویش فەرمانی خەلیفەی تەواو بەجێ گەیاندو هەڵاجی لەگەڵ کۆپیدا گەرت و هەردووکیانی بە پەلبەستوویی لە ساڵی ٣١٠ی کۆچیدا گەیاندە بەغدا. لەوێ لە بەغدا خەلیفە فەرمانی کرد کە هەڵاج بە قەدی دارێکەوە هەڵواسن وەک ئەوەی لە خاچ بدرێت و ئینجا دوایی خستیە زیندانەوە بە ماوەی هەشت ساڵ و

دوایش ئەنجومەنکی دادوەری و فەقەکانی بۆ ئامادەکردو لەو دادگایەدا ئینجا خەکیان لەسەر کردە شاهیدو بۆو هەیشتوە بە تەمەتی زەندیق بوون و بیدعەچیەتی و گومڕایی و لە دین دەرچوون ئەنجومەنی دادوریەکەو فەقەکان بەیاریان دا کە بیکوژن و خوێنی حەڵاڵ کرا. ئینجا بە جۆرجۆکردنی فەرمانی کوشتنەکەی دایانە دەست نازوک، بەرپرسی پۆلیسی ئۆوکات، ئینجا لەوە لە لایەن ئۆشکەنجە دەرانەوە هەزار قەمچی لەدراو ئینجا هەرچوار پۆلیان برین و سەریشیان لیکردەوەو دواییش هەشتا ئۆونەدە لەشی کە پۆلوپی پۆونەمابوو هەر دەجولاو گیانی تێدا دەهات و دەچوو کە فەتیان دایە ناو ئاگرەوەو سوتاندیان!

هەشتەم: إبن الراوندي (٨٢٥ – ٩١١ ز). ئیبن ڕاوندی ناوی تەواوی بریتیە لە احمد بن يحيى بن إسحاق ابو الحسن الراوندي .. ناوی ڕاوندی لە ناوی یەکێک لە دەهاتەکانی ئیسفەهانەوە هاتووە. ئیبن ڕاوندی فەیلەسوفێکی خاوەن نفوس و جێ ئیعتیبارو بڕوام بە بەدین ناسرابوو، لە گەڵ کەمێک لە زانایانی کەلام وئیلاهیات دانیشتن و دیبەیت و مونازەرەی کردووە، ڕاوندی کەسیکی تایبەت و بەوەنەو بە توانابوو، ڕەبازی تایبەت بەخۆی هەبوو لە ڕووی باوەڕی ئایینیەوە، وەک و ئەوەی کە لە کتێبەکانیانەوە هاتووەو لەی باس دەکەن یەکێک لە بەچوونەکانی بریتی بووە لە توانەوەو سڕەڕدانەوەی ڕوحی خودا لە ئیمامەکاندا (ڕابەران و پێشەوایانی ئایینی). ڕاوندی لە سەدەی سێهەمی کۆچیدا یەکیک بووە لە کەسە ناودارو بەهێزەکانی گروپ و ڕەبازی موعتەزیلە، لەو بارەوە ڕاوندی دەستی کردووە بە نووسینی کتێب لە دوای کتێب بە ڕەبازی موعتەزیلە تاکو بتوانن بەرەنگاری لە خۆیان و لە ڕەبازەکەشیان بکەن، بڕوام لە دواییدا لێیان جیابەوەو دەستی کرد بە ڕەخنە لێگرتن لە موعتەزیلەو بەرنامەو ڕەبازەکەیان ودەستی کرد بە وڕەامدانەوەیان، وە لەو بارەوە بە ناوبانگترین کتێب کە لە وڕەامی موعتەزیلەکاندا نووسیویتی بریتیبووە لە کتێبی فضيحة المعتزلة. لەو بارەوە ئیبن عیماد ئەلحەنبەلی خاوەنی کتێبی شذرات الذهب دەڵێت:" باوکی ڕاوندی کەسیکی بە ڕەگەز جولەکە بووە هەر بەیەش شت لەسەر ئیسلام هەڵدەداتەوە، هەر دەربارەی ڕاوندی ئەوەتە ئیبن کسیر دەبڕێت:" ڕاوندی یەکێکە لە زەندیق و بەدینە هەرە بەناوبانگ و گەورەکان" .

هەر بەیەش لە لایەن سوەتانەوە داواکراوەو ئەویش لە ترسان بارەو ئەران ڕایکردووەو بەی دەرچووە. لە ئەران لە شاری ئەهواز پەنای بە ئیبن لاوی بردووە کە کەسێکی جولەکە بووە! لەو ماوەیەی کە لە لای ئیبن لاوی بوو کتێبکی بە نووسی بە ناوی الدامغ للقران، کە بە مانای نەفرەتکردنی قورئان دێت.لەوەو ناوی لێنا کە بەهەی ئەو

کتێبەوە بوو کە قورئانێ ئەو حاڵی بەو مرۆڤبراوە! لەو بارەوە دەربارەی ئیبن ڕاوەندی ئیبن حەجاری عەسقەلانی دەڵێت:" ئیبن ڕاوەندی زەندیق و بێباوەڕو کافرێکی گەورەو بەناوبانگ، یەکێم جار یەکێک بوو لە کەسە بەناوبانگەکانی ڕێبازی موعتەزیلەو دواییش ڕووی کردە بێدینی و بوو بە زەندیق"
دەگوترێت کە ئیبن ڕاوەندی کەسێکی هەتا بڵێی زیرەک و بیرتیژ بووەو خاوەنی بەچوونی بەهێزو ژیرانە بووە، هەر بۆیەش ئەبوعەلاء ئەلمیعری لە کتێبی رسالة الغفران دا دەربارەی ڕاوەندی دەڵێت:" من بیستووەم کەسێک دەیگووت ڕاوەندی خۆکەی بەدوورەوەیە کە چاکەکانی کورت دەکەنەوە" یەکێک لە کتێبە هەرە مەترسیدارەکانی بە ئیسلامیەکان بریتی بووە لە کتێبی الزمرد. ڕاوەندی لەو کتێبەیدا بۆری ئەوەی هەبووە کە ڕەخنە و ڕاستەوخۆ لە پایەکانی ئیسلام بدات و لە یەکە لە هەرە پایە گەورەو بنچینەکانی ئیسلامی دا کە پێغەمبەرایەتیە!
ڕاوەندی باوەڕی بە پێغەمبەرایەتی و وەحی نەبووە و هەرچی دەربارەی موعجیزاتی پێغەمبەر باس دەکرێت ئەو پێی درۆ بووە! ئینکاری موعجیزەی قورئانیشی کردووە. ڕاوەندی بە باشی ڕوونی کردۆتەوە کە قورئان و شەریعەتی ئیسلام لەگەڵ عەقڵ و مەتیق نایەنەوەو دژایەتیان لەگەڵ لەجیک هەیە! ڕاوەندی لە چەند کتێبێکیدا بە ناوی فضیحة المعتزیلة ، التاج، الزمرد و هەروەها لە نعت الحکمة و قضیب الذهب و الدامغ دا بە باشی هەرش دەکاتە سەر شەریعەت و بە ناڕاستی دادەنێت. بە داخەوە نەیان هەستووە هیچ کام لەو کتێبانە بمەنن و بگەنە دەست خوێندەوارانی ئەستا. ئیسلام هەموو ئەوانەشی سوتاندووە!
ئەوەی کە ئیمە دەربارەی ڕاوەندی دەیزانین هەر ئەوەیە کە وەختی خۆی شێخە گەورە ئیسلامیەکان لەسەریان نووسیوەو وەڵامیان داوەتەوە بەڵام نەیان هەشتووە نووسینەکانی ئەو بەدەستمان بگەن!! ڕاوەندی لە ژێر سایەو بەزەیی مالیک بن تەق دا مردووە لە نەوانی ٢٠٠قەو بەغدا. دەشگوترێت کە لە لایەن یەکیک لە سوتانەکانی ئەودەمەوە لە خاچ دراوە! بەڵام ئیبن کەسیر لە کتێبەکەیدا بە ناوی البدایة و النهایة دا دەڵێت " ڕاوندی لە ئەهوازدا مردووە لە لای ئیبن لاوی کە وەختی خۆی کە لە ترسی خەلیفە ڕای کردووەو پەنای بە ئیبن لاوی بردووە لە شاری ئەهواز"
نێم: آلرازي (٨٦٤ – ٩٢٥ز). ناوی تەواوی ڕازی بریتیە لە : محمد بن زکریا الرازي. ابوبکر الرازی. یەکێک بووە لە بەناوبانگترین و دیارترین و داهێنەرترین پزیشکەکانی ئەوسەردەم و هەروەها یەکیک بووە لە فەیلووسوفە بەناوبانگەکانی ئەو سەردەم. خۆکی ڕێی بووەو هەر بە ناوی ئەو ناوچەیشەوە ئەو نازناوی وەرگرتووە کە هەم تەدا لەدایک بوەو تێیدا گەورە بووەو هەر لەو ناوچەیشدا خوێندوویەتی و

لە دوای تەمەنی ٣٠ سی ساڵیەوە بڕیو بڕیغدا ڕێیشتووەو لە سەرەتای تەمەنیدا شەیدای گۆرانی و مۆسیقا بووەو هەر منداڵیش بووە کە هەنراوەی داناوە، دوایی زۆری نەبردووە کە وازی لەو کارە هێناوەو ڕوی کردەتە بواری پزیشکیی و فەلسەفە! ئینجا بووە بە بەڕێوەبەری نەخۆشخانەی ڕەی و دوایش سەرکایەتی پزیشکەکانی نەخۆشخانەی عەزدی لە بەغدا وەرگرت.
هەزی یەکێک بووە لە زانا دیارو گەورەکانی خوێندنگای مەدرن لە بواری پزیشکیدا. ئاوارەبووە بۆ بەغداو لەوێش دەستی بەخوێندن کردووە لەسەر دەستی پزیشکێکی مەسیحی بەناوی حونین بن ئیسحاق. هەزی لەگەڵ خوێندنی پزیشکیدا خۆشی خەریکردووە بە خوێندنی فەلەکناسی و بیرکاری و هەروەها ناوبانگێکی باشیشی هەبووە لە بواری موسیقاداو یەکێکیش بووە لە تیەریستەکانی بواری مۆسیقاداو تەواوی ئەوانەی کە لەدوای ئەو بوون ستایشی بیردۆزەکانی ئەویان کردووە کە لە بواری مۆسیقادا هەیبوون! سەرباری ئەوە هەزی خۆی زۆر بە فەلسەفە تەرخان کردووەو ئەو پێی وابووە کە دەروون یان نەفس دەبە بابەتی یەکەمین بێت و کە پێیوەندی هەیە لە نەوانی دەروون و جەستەدا. هەروەها ئەوەی کە لە نەفس و دەروونداە دێت و دەچێت و بوونی هەیە لە نموونەی هەست و بیر لە لە هەواڵەت و دیوی دەرەوەی جەستەدا خۆی نیشان دەدات، هەر بۆیش لە سەر پزیشک پێویستە کە لە لەکەڵینەوەو بەدواداچوونەکانی دا خۆی قەتیس نەکات تەنها بە بابەت و لایەنی جەستەوەو نابێت هەر جەستەی لە لا یەکەمین بێت، بەڵکو دەبە لە هەمان کاتدا پزیشکیکی دەروونی و هەوحییش بێ .
لە گرنگترین نووسراوو کتێبەکانی هەزی بریتین لە: الاسرار(نهێنیەکان) کە G Garmana وەری گێڕاوەتە سەر لاتینی و بووە بە سەرچاوەیەکی سەرەکی وگرنگی بواری کیمیا، هەروەها کتێبی المنصوري کە بە ناوی ئەمیری ڕەی یەوە ناوی لە کتێبەکە ناوە کە ناوی بریتیبووە لە محمد بن اسحاق بن احمد بن اسد السامانی بووە، هەروەها کتێبی (الفصول في الطب)یشی نووسیوە، ئینجا بابەتێکی نووسیوە لە ژێر ناوی بەردو گورچیلەو میزەدان، هەروەها کتێبی (تقسیم العلل، و المدخل الی الطب، و منافع الغذية و دفع مضارها) و لەگەڵ چەندین کتێب و نوسراوی تریش.
هەروەها هەزی چەندین نامیلکەو بابەتیشی نووسیوە بە نموونە : کتێبی الجدري و الحصبة، کە بە یەکێک لە کتێبە باشەکانی بواری پزیشکی دادەنرێت کە بەچەندین زمانی زیندووی جیهانی وەرگێڕاوە و ناو و ناوبانگێکی باشیشی بە هەزی پەیدا کردووە، بەڵام یەکێک لە کتێبە هەرە بەناوبانگەکان ە دیارەکانی بریتیە لە کتێبی الحاوی فی الطب، ئەو کتێبە هەموو ئەو بابەت و بابەتانەی لەخۆ گرتووە کە

ئۆکات زانستی پزیشکی سریانی و عەرەبی پێی گەیشتووە. جگەی باسکە فراج بن سالم الاسرائیلی لە ساڵی ١٢٧٩ی زائینی ئەو کتێبەی بە لاتینی وەرگێڕاوە.
لە لایەکی ترەوە هازی یەکێک بووە لە گەورە زەندیقەکانی ئیسلام، کە پێی وابووە اللە درووستکەری چاکەیە و باش لە خواویەو شەیتانیش درووستکەری کاری خراپەیە و خراپە هەر لە شەیتانەوەیە! بیروباوەڕی مەسنەوی فارسی کەن! هەروەها گوتراوە کە پێنج شت ئەزەلی و هەر دەمێنن لەوانە اللە، شەیتان، زەمان و کات، بۆشایی و نەبوون، و هووح و گیان. هازی پێکهاتەیەکی پێکهێناوە لە نەوانی هەبازەکانی سابیئەو دەهریەو فەلسەفەو بڕاهیمەی هیندیەکان. هەروەها هازی کتێبی لەسەر باتە بوون و ناهاستیی پێغەمبڕایەتی نووسیوە و هەروەها کتێبیشی لەسەر باتە بوون و ناهاستی هەژی قیامەت و هەژی دوایی نووسیوە. ئەمەش وای کردووە کە زاناو پشەواو هابڕانی ئایینی لە خێی تووڕە بکات و بە کافرو زەندیق و بێدین ناوزەدی بکەن!
دەیەم: التوحیدی: (٩٢٣ – ١٠٢٣ز). ناوی تەواوی تەوحیدی بریتیە لە علی بن محمد بن العباس التوحیدی ابو حیان. دەگوترێ بەیە ئەو نازناوەی لینراوە چونکە باوکی جارە خورمایەکی فرەستوە کە ناوی تەوحیدی بووە! یان ئەوەتە کاتێک تەوحیدی لە نەو گروپی موعتەزیلەدا بووە سەربە ئەهلی دادپەروەری و تەوحید بووە هەر بەیەش ئەو نازناوەی بەسەردا بهاوە. تەوحیدی فەیلەسوف و کەسێکی موعتەزیلەی عیفانی بووە. لە نیشابوور لە دایک بووە، بەڵام زووربەی ژیانی لە بەغدا بەسەر بردووە، لەوە لە بەغدا لەسەر دەستی زاناو شێخ بەناوبانگەکانی ئەو زانستەکانی فیقهو نەحوی خوەندووەو هەروەها زانستی مەتیق و زمانیشی تەواو خوەندووە.
ئەبو حەیانی تەوحیدی چەندین کتێبی بەناوبانگی نووسیوە لەوانە کتێبی المقابسات کە بریتیە لە بیرەوری و هی ئەو کاتانەی نووسیوە کە لەگەڵ ئەدیب و بیرمەندو کەسانی بەناوبانگدا دانیشتووە! لە دوای ئەوە کتێبی الامتاع والموانسی نووسیوە کە بریتیە چەند بابەتێک کە ابا عبد الحسین بن احمد بن سعدان وەزیری سەمسامی دەوڵەتی بوەیهی لە ماوەی ٣٧ شەودا قسەی لەسەر کردوون و دواییش لە کتێبکدا هەموو قسەوباسکانی ئەو ماوەیەی کەکردوونەتەوە! کتێبی تریشی نووسیوە بەناوی رسالة في علم الكتابة، هەروەها ئەم کتێبانەشی نووسیوە بە نموونە : کتێبی بصائر القدماء، سرائر الحكماء، کتێبی الاشارات الالاهية لانفاس الروحية، رسالة في الاخبار الصوفية، کتاب رياض العارفين، ورسالة في الامامة، هەروەها کتێبی الهوامل و الشوامل.

جگەی داخە کە تەوحیدی لە کۆتایی تەمەنیدا کتێبەکانی سووتاندن، کە لەشیان پرسیوە بۆچی وای کردووە ئەو گوتوویەتی :" کوێکی خۆشویست و هاوڕێیەکی خۆشویست و هاوڕێکی نزیک و شوێنکەوتووێکی ژیر و سەرکردەیەکی تەوبەکارم لەدەستداوە" بۆیە بەمن زەر سەخت بوو کە لە دوای خەم بۆجێی بهێڵم بە کەسانێک تا دەستکاریی بکەن و گەمەی پێبکەن و کەسایەتی و شکۆف و ناموسم لەکەدار بکەن! وە من چۆن بە کەسانیکی بۆجێی بهێڵم کە هاوسەیەتیم کردوون بە ماوەی ٢٠ بیست ساڵان و لە هەموو ئەو ماوەیەدا من مافی ئەوەم نەبووە کە خۆشویستی و هاوسەرگیریی لەگەڵ یەکێک لەوانە بکەم و لە لایەن کەسیشیانەوە نەپارێزراوم، هەروەها چەندین جاران لە نێویاندا ناچارکراوم کە گیاوگڵ بخەم لە بیابانەکاندا سەرباری ئەوەی کە کەسیکی بەناوبانگیش بووم. وە بەخۆبەدوورگرتن لە فەزیحە لە لایەن کەسان و لە لایەن گشتیشەوە وە بە فرۆشتنی دین و پیاوەتیش! ئەو کەسیکی موعتەزیلە بوو لە سەر ڕێبازی جاحیز و لەگەڵ ئەوەی کە مەیلەکیشی بەلای سفیگەریەتیدا هەبوو. ئیتر تەوحیدی بە زەندیق ناسراو لەوبارەشەوە دەربارەی تەوحیدی ئیبن و جەوزی دەڵێت:" زەندیقەکانی نەو ئیسلام سێ کەسن کە بریتین لە ئیبن و ڕاوەندی و تەوحیدی و ئەلمیعەڕی."

یازدەیەم: ابن سینا:(٩٨٤ – ١٠٣٧ز). ئیبن سینا ناوی تەواوی بریتیە لە الحسین بن عبدالله بن الحسن بن علی بن سینا، لە دوای ڕازی ئیبن سینا بەناوبانگترینە لە مێژووی پزیشکیی عەرەبیدا. ڕازی لە پێش ئیبن سیناوە بووە لە بواری پزیشکییداو ئیبن سیناش لە پێش ڕازی یەوە بووە لە بواری فەلسەفەدا. لە ڕاستیدا ئیبن سینا سیفاتی پزیشکیی و فەیلەسوفیی و فیقهیی و شاعیریی تێدا هەبووە. ئیبن سینا لە وڵاتانی ڕۆژاواییدا بە Avicenne ناسراوە، لە ئەفیشنە کە یەکێکە لە دێهاتەکانی بوخارایە لە دایک بووە، باوکیشی لە بەڵخ بووەو دوایی ڕووی کردەتە بوخارا. لە بوخارادا کاری ئاوو وەری پارەوپووڵی کردووە!

لە بوخارادا باوکی ئیبن سینا دەنێرێت بۆ خوێندن و قورئان تەواو دەکاو دواییش ئاشنایی پەیدا دەکات لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامی و ئایین و دواییش دەست دەکات بە خوێندنی زانستە سرووشتیەکان و پشتی سرووشت و بیرکاری و مەتیق، ئینجا لەسەر دەستی پزیشکێکی مەسیحی بە ناوی عیسا بن یەحیا هونەرو وانەی پزیشکی خوێندووەو فێر بووە! شەیدای فەلسەفە بووەو خەی بە فەلسەفەی میتافیزیکی پشتی سرووشتەوە خەریک کردووە و هەروەها کتێبەکەی ئەرستۆی خوێندووەو سوودیشی لە کتێبەکەی فاڕابی دەربارەی ئەودیوی سرووشت وەرگرتووەو کە تێیدا زانستەکەی ئەرستۆی ڕوونکردەتەوە! لەڕاستدا ئەوەی کە بەووی ئیبن

سینادا داخرابوو کرایەوە، لەو بارەوە ئیبن سینا رەبازەکی فەلسەفیانەی لە یەکتا پەرستیدا دامەزراند کە ویستی ئیسلام و بەچوونەکانی ئەرستۆ لێک نزیک بکاتەوە.
لە کتێبە بەناو بانگەکانی ئیبن سینا بریتین لە کتێبی الشفاء کە مەبەستی چاککردنەوەی دەروون و گیان بووە لە نەخۆشیەکان و هەڵەکان. ئیبن سینا گرنگی بە چارەسەرکردنی دەروونی و ڕوحیی داوە هەروەک و چۆن کە گرنگی بە چارەسەری جەستەیی داوە. هەروەها کتێبی النجات کە ئاویشتە بریتیە لە کورتەی کتێبی الشفاء. وە بەناوبانگترین کتێبی لە بواری پزیشکیدا بریتیە لە کتێبی القانون کە پوختەی بیروڕای پزیشکیانەی ئیبن سینا یە لەوانەش بەرهەمەکانی یەنانی و عەرەب! ئەو کتێبە لە سەدەی دوازدەی زایینیدا بە زمانی لاتینی وەرگێڕاو لە سەدەی پازدەهەمیشدا شازدە جار چاپکرایەوە! هەروەها هەتا کۆتایەکانی سەدەی حەقدەیەم ئەو کتێبە وانەیەکی فەرموون بوە لە زانکۆکانی ئەوروپادا.
ئیبن سینا هەمان پەڕنسیب و بنەمای فارابی هەبووە کە لە پێش خۆیدا بووە و کە گوتوویەتی جیهان ئەزەلیەو هەر هەبووەو دروست نەکراوە، هەروەها گوتوویەتی و پێی وابووە کە اللە لە شتە گەردوونی و گشتیەکان ئاگادارەو گوێ بە شتە بچووک و تایبەتمەندیەکان نادات و لای گرنگ و یەکەمین نین. ئەو پێی وا نەبووە کە جەستە لە گەڵ ڕوح لە ڕۆژی قیامەتدا زیندوو دەبێتەوە! هەر بۆیش غەزالی لە کتێبەکەیدا بە ناوی المنقذ من الضلال دا ئیبن سینای کافراندووەو بە زندیقی کردووە، ئیبن کەسیر لە کتێبەکەیدا بە ناوی البدایە و النهایە دا هەمان شی غەزالی پشتڕاست کردۆتەوە! هەروەها ئیبن عماد لە کتێبی شذرات الذهب دا دەڵێت :" کتێبەکەی ئیبن سینا بە ناوی الشفاء فەلسەفەیەکی لە خۆگرتووە کە دەڵکی ئایینی بە ڕەت ناکرێتەوە" هەروەها شێخی ئیسلام ئیبن و تەیمیە پشت ڕاستی ئەوەی کردۆتەوە کە ئیبن سینا سەر بە ڕەبازی ئیسماعیلی باتینیی بووە کە ئەوانیش نە لە موسڵمانان و نە لە ئایینی جولەکانن و نە مەسیحیشن، هەروەها دیسان دەربارەی ئیبن سینا لە شوێنکی تردا ئیبن تەیمیە دەڵێت:"کەسانی خەیاڵ و وەهمن وهەر ئەوانەشن کە دەڵێن پێغەمبەران دەربارەی خوا زانیاریان پێداوین هەروەها دەربارەی ڕۆژی قیامەت وهەروەها دەربارەی بەهەشت و دۆزەخ و مەلائیکەتیش ئەمەش لەگەڵ بابەتێکدا ناگونجێت! بەڵک و بە شێوەیەک قسەیان لەگەڵ کراوە کە لە خەیاڵ و وەهم نزیکە لە بەچوون و دیدی خەیانەوەو لەوشەوە سەرچاوە دەگرێت.
ئیبن سیناو پەیکەی پەیان وایە خودا جەستەیکی گەورەیو جەستەش دەگەڵتەوە بە سزاو بەختەوەریەکی بەرجەستە.ئیبن سینا لەو بارەوە

و لەسەر ئەو بنچینەیە یاسایەکی بە داناون و ئەو یاسایەی کە ئاماژەی پێداوە لە کتێبەکیدا بەناوی الاضحویة. ئەوانە دەڵێن پێغەمبەران بەو دەربەینانە مەبەستیان هاوڕێت و دیوی دەرەوەیە و مەبەستیشیان ئەوە بووە کە جەماوەر لێیەوە ئەو هاوڕێتانە تێبگات! جا ئەگەر ئەو هاوڕێتانە لە خێدا درەو دەڵەسەو تووهات بن ئەوا بە بەرژەوەندی یەو بەس. ئینجا کێن ئەوانەی کە دەڵێن:" پێغەمبەر هاستی دەزانێت بەڕام پێچەوانەکەی نیشانداوە لە پینەاوی بەرژەوەندیدا؟ تێشیاندا هەیە کە دەڵێت:" پێغەمبەر هاستیی نەزانیوە وەک ئەوەی کە فێلەسوفان زانیویانە! هەر بەیش ئەوانە فێلەسوفەکی تەواو پێگەیشتویان بەلاوە باشترە لە پێغەمبەرێک..هەروەک فارابی و موبەشیر فاتک و ئەوانەی ترتیش فێلەسوفیان پێ باشترە لە پێغەمبەر!
شازدەیەم: عومر الخیام (١٠٤٨ – ١١٣١ ز). ناوی تەواوی بریتیە لە عمر بن ابراهیم غیاث الدین ئەبو الفتح. عومەر الخیام خەڵکی نیشابورە. شاعیر و فێلەسدوفە، هەروەها زانایەکی بەناوبانگی بواری فەلسەفەو بیرکاریی و فەلەکناسی و زمان و فیقهو مەژووە. زووربەی هەنراوەکانی خەیام بە چواردەوری مەیی و خەشویستیدا دەخولێنەوە.
ئەوەتە خەیام دەربارەی بەهەشت دەڵێت:

بیستوومە بەهەشتە هەیە حەری تێدا
هەواری شەرابی پاکی دەواپێدا!
من لەرە مەی و یارە پیاکەم چ دەبە؟
دەستکەوتەکە هەر یەکن بە هەردووک تێدا
چوارینەکانی خەیام ….وەرگێڕانی هەژار موکریانی

هەروەها ئەوەتە خەیام هەو دەکاتە خوداو قسەی لەگەڵ دەکات ودەڵێت:

دنیایە لە کەودە بە گوناهەکی نیە
کەس بە هەڵە نەژیاوە لەسەر ئەو زەویە
من کردە خەراپ و تەش خەراپەم تووشکەی
جیاوازی لە نەوان من و تێدا خوایە چیە؟
چوارینەکانی خەیام ……وەرگێڕانی هەژار موکریانی

خەیام دیسان پرسیار دەکاو دەڵێت:
کە لە هاتندا پرسی پە کرا
خە لە مردندا هەر بەزەر برا
نامەرد هەی ساقی شەرابە تەکە

بۆ دنیای تاریک هەر مەبۆ چرا
چوارینەکانی خەیام .....وەرگێڕانی شێخ سەلام
حەقدەیەم: إبن عربي (١١٦٥ -١٢٤١ز). ناوی تەواوی ئیبن عەرەبی بریتیە لە محمد بن علی بن محمد الحاتمي الطائي، المرسي الاندلسي محي الدين ابوبكر ناسراو بە ئیبن عەرەبی"بە بە ئامازی ناساندنە ئاویش بۆ جیاکردنەوەیەتی لە دادوەر ئەبوبەکربن عەرەبی"یە . ئیبن عەرەبی لە شاری المرسی لە ئەندەلوس لە دایک بووە لە تەمەنی لاویەتیدا ڕەیشتووە بۆ شاری ئیشبیلیەو لەوێدا دەستی بە خوێندن کردووە، دوایی گواستوویەتیەوە بۆ قورتوبە. لە شاری قورتوبەدا دەستی کردووە بە خوێندنی زانستەکانی قورئان و زانستەکانی فیقهو حەدیس. ئینجا ئیتر ئیبن عەرەبی بەرەو ڕێبازی بیرووباوەڕی (زاهیری) کە ڕێبازی ئیبن حەزم بووە ڕووی وەرگێڕاوە وە.
لەوە لە قورتوبە ئیبن عەرەبی پەیوەندی کردووە بە زاناکانی ئەودەڤرەوە لە نموونەی ئەبی ئەلوەلید بن ڕوشد و ئەبی ئەلقاسم بن بشکوال وچەندین زانای تر. ئیتر لەڕەوە بیرووڕای خەڵک جیاوز بوو سەبارەت بەو بابەتە و خەڵک هەبووە ئیبن عەرەبی یان بە وەلی و پیاوچاک و لەخوا ترس و کەسێکی نوورانی زانیوەو خەڵکیش هەبووە بە بێدین و کەسێکی ماریق و ناپاک و زەندیقیان زانیوەو حیسابی کافریان بۆ کردووە. دەگونجێت بۆچوون و بینینی ئەوانە لەوەوە سەرچاوەی گرتبێ کە ئیبن عەرەبی ڕەنگە بە ڕواڵەت هەندێک زیادڕەوی کردبێ کە لادانی گەیاندبێ لە شەریعەتی ئیسلامیدا. ئیبن عەرەبی یەکیکە لەو کەسانەی کە پەی وابووە و گوتوویەتی :" خوداو سرووشت هەر یەک شتن و گەردوونی مادەو مەقیش هیچ شتێک نین بێجگە لە دەرکەوتنی ڕووکارو جەوهەری خودی خوداوەند."
دەگوترێت ئیبن عەرەبی لەسەروی ٤٠٠ چوارسەد کتێبی نووسیوە لە بەناوبانگترینیان بریتین لە " الفتوحات المكية، فصوص الحكمة، مفتاح السعادة، محاضرة الابرار و مسامرة الاخيار". کتێبی (فصوص الحكمة)ی لە شاری دیمشق نووسیوە بە ١١ ساڵ پێش مردنی. مەبەستی ئیبن عەرەبی بەو کارەی بریتی بووە لەوەی کە ژیان و مەژووی ئەو پێغەمبەرانەی کە ناویان لە قورئاندا هاتووە بخاتەڕوو لەبەر ڕۆشنایی عەقیدەو بیرووباوەڕی یەکتاپەرستی، ئەو کارەی ئیبن عەرەبی یەکسان بووە لە گەڵ کتێبی پیرۆزدا یەکیان گرتۆتەوە. ئیبن عەرەبی لەو کتێبانەیدا هەستاوە بە ڕوونکردنەوەی ڕێبازەکەی خۆی کە بریتیبووە لە ڕێبازی ·وحدة الوجود) واتە یەکیەتی بوون. ئەم ڕێبازە بریتیە لە تێکەڵکردنی خودایەتی و مەڵق و کردنیان بە یەک شت. هەروەک چۆن ئاو تێکەڵ بە مەی دەکرێت و بەجۆرێک کە ناتوانرێت لەک جیا بکرێنەوە. ئەو عەقیدەو باوەڕە هەر ئەو شتە بوو کە وەختی

خەی پێش ئیبن عەبی هەللاج لەسەری بووەو ڕایگەیاندبوو!
چەواردەم : إبن عفيفي : (١٩٧٤- … ز) . بەریتیە لە ئەحمەد عەفیفی، کەسێکی بەتواناو ژمان نووسێکی خاوەن بەهرەی باڵایە، کەسێکی زەندیق وکافرو بێدین و هەرتەقییە. ئەو دەستی بە تروسکەیەک لە هوناکیەوە گرتووە لە جیهانێکی عەبی وادا کە تاریکی باڵی بەسەردا کێشاوە!

https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=348245

پێوەندی نێوان ماهاتما گاندی و تێستێی.. ئەردەشان عەبدوڵا

کاتێک سەیری مێژووی مرۆڤ مەزنەکانی جیهان دەکەین، هەمیشە خەمان لەبەردەم دوو کەسایەتی مەزندا دەبینینەوە، کە ڕەگیان لە بواری فیکری هومانیستی و ناتوندوتیژیدا هەبووە، ئەوانیش نووسەری ناوداری ڕوسیا و جیهان « لیۆ تێستێی» کە ساڵی 1828 لەدایک بووە و ساڵی 1910 کۆچی دواییکردووە. ئەو تەنها ئەدیب و ڕەماننووسێکی ناودار نەبووە، بەڵکو بیرمەند و فەیلەسوفێکی مەزن بووە، تەنها لە بواری ئەدەبدا نا، بەڵکو لە بواری فیکر و فەلسەفەشدا ڕۆڵی هەبووە، وەکو یەکێک لە باوکەکانی فیکری هومانیستی و فکری ناتوندتیژی دادەنرێت.
لە بەرامبەریشدا «ماهاتما گاندی» کە ساڵی 1868 لەدایک بووە و لە ساڵی 1948 دا لە لایەن هیندوویەکی تووندەوە بە ناوی «گودز» تیرۆر کرا، کە نەک تەنها سەرکردەیەکی سیاسی مەزن بوو، بگرە ئەویش بە یەکێک لە باوکە مەزنەکانی فیکری ناتوندوتیژی دادەنرێت. هەر یەکەشیان لە کات و شوێنێکی تەواو جیاواز بوون. هیچ کاتێک نەمدەزانی ئەم دوو کەسایەتییە پێوەندیی تایبەتییان هەبووە. لە ماوەی پێشوودا وتارێکی نووسەر و ڕەخنەگری عیراقی د. زیاء نافیعم خوێندەوە باسی پێوەندی و نامۆگەیەنەوەی نێوان تێستێی و گاندی دەکات. لە نێوان هەردووکیاندا چەندین نامە هەبووە. تێیدا باسی بابەتی فیکریی و سیاسییان کردووە. وەکو لە نامەکانیشدا دەردەکەوێت، گاندی زۆر سەرسامی فیکری تێستێی بووە.

لەوانەبت بپرسین ئاخۆ چ شتێک ئەم دوو کەسایەتییەی پێکەوە بەستۆتەوە، تێستۆیەکی روسی، کە خزمکی نووسین و ئەدەب بووە، لەرووی فیکریشەوە، باوەڕی تەواوەتی بە مەسیحیەت و پەیامی پیرۆزی مەسیح بووە، لەکاتێکدا گاندی بە هەزاران کیلۆمەتر لەوی دوور بووە، لە رووی ئاینیشەوە دوو ئایینی جیاواز بوون، گاندییەکی هیندۆسی و تێستۆیەکی مەسیحی، بەڵام خۆشەویستیی و ئاشتیخوازیی و دژایەتییکردنی توندوتیژی، دەبنە پردێکی پتەو بۆ بەستنەوەی ئەم دوو کەسایەتییە مەزنە.

نامەگۆڕینەوە

یەکەمین نامەی نێوان ئەم دوو کەسایەتییە دەگەڕێتەوە بۆ ئۆکتۆبەری ساڵی 1909، ئەوەی جۆگەی سەرنجی لە کۆتایی نامەکێدا گاندی بۆی نووسیوە: (خزمەتکاری گوڵایەتان)ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخات، گاندی چەندە لەژێر کاریگەریی و سەرسامی فیکری ناتوندتیژی و هومانیستی تێستۆیدا بووە. پاشان تێستۆی لە هەمان مانگدا وەڵامی نامەکەی دەداتەوە. نامەی دووەمیش لە 4 ئەپریلی 1910 بووە، لە 25 ئایاریشدا وەڵامی دەداتەوە. دوایین نامەش لە نێوانیاندا، لە 15 ئاب گاندی نامەی بۆ دەنووسێت و لە 7 ئەیلولیش تێستۆی وەڵامی دەداتەوە.

کتێبی شانشینی خودا لە ناختاندایە

گاندی زۆر سەرسام بووە بە کتێبی «شانشینی خودا لە ناختاندایە» ئەم کتێبە زیاتر دەچێتە قاڵبی فیکریی و فەلسەفییەوە، تێیدا تێستۆی باس لە گرنگی چەمکی ناتوندوتیژیی دێکات و داواش دێکات لە رێگەی دانوستان و دیالۆگەوە کۆشکان چارەسەر بکرێن و زۆر دژی شەڕەنگێزیی و بیری توندوتیژیش دەوەستێتەوە. ئەم کتێبەش پاش ئەزموونکی 30 ساڵە لۆگۆ فیکری مەسیحی لەدایکبووە، کتێبەکە بۆ یەکەمجار ساڵی 1894 لە ئەمانیا چاپ و باوکرایەوە، چونکە لە روسیا حکومەت ئەم کتێبەی قەدەغە کردبوو، نەیهێشت لە روسیا باوبێتەوە، هەرچەندە لەم کتێبەدا تێستۆی باسی فیکری ئاشتیی و ناتوندوتیژی دێکات و داوای دیالۆگ و دانوستان دێکات بۆ چارەسەرکردنی کۆشکان، بەڵام حکومەتی ئەوسای روسیا دژی باوکردنەوەی ئەم کتێبە دەوستێتەوە.
ئەم کتێبە زۆر بە قووڵی ناخی گاندی گەنجی هەژاندووە، بەتایبەتی ئەو کاتەی لە باشووری ئەفریقا دەبێت. گاندی سوودێکی زۆری لە تێوانینە فیکریی و فەلسەفییەکانی تێستۆی وەرگرتووە، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە فیکری ئاشتیخوازیی و ناتوندوتیژیی و

دژایەتییکردنی شۆڕشگێڕییەوە هەیە.
خۆشەویستی، تاکە شەریعەتی ژیانە

لە 7 ئەیلولی 1910 دا تۆستۆی لە نامەیەکدا کە بە گاندی نووسیوە دەڵێت:

(خۆشەویستی، تاکە شەریعەتی ژیانە و مەزنترینیشیانە، ئەم شەریعەتەش هەموو حەکیمەکانی جیهان لەسەری ڕێکەوتوون باوەیشیان پێیەتی، پەموایە جوانترین فۆرمی ئەم شەریعەتەش لەلایەن مەسیحەوە هاتووە، هەموو مرۆڤێکی عاقڵیش ئەوە دەزانێت کە مومارەسەکردنی تووندوتیژیی لەگەڵ خۆشەویستیدا ناێتەوە، خۆشەویستیش بنەمایەکی بنەڕەتی ژیانە.)

ئەوەی مایەی سەرنجە گاندی هێندە بە تۆستۆی سەرسام بووە، کاتێک لە باشووری ئەفریقا بووە، لە ساڵی 1910 بە 1913 ئەشرامێکی بەناوی تۆستۆیەوە ناوە. ئەشرام،، گوندێکی سەربەخۆیە کە تێیدا خەڵکی ئازادن و هەموویان پێکەوە بەشەویەکی ئازادانە دەژین و کار دەکەن و پەدویستییەکانیان بەرهەم دەهێنن بەخۆیان، ئەشرام سیستەمێکی کۆمۆنیاتییە کە لە کۆنەوە لە هیندستان هەبووە و بەشێکی گرنگیشە لە ئایینی هیندۆسی و نەریتی عیرفانی گەردوونیی هیندستان.
گاندی لە ڕێگەی فیکری ناتوندوتیژییەوە توانی گەورەترین شکست لە دژی بەهێزترین زلهێزی جیهانی بەرپابکات بکات لە سەدەی بیستەمدا، ئەویش بەریتانیا بوو. کاتێک گاندی شکستی دەستپێکرد، چ خەی چ هاوکەکانی، خاوەنی هیچ هێزێکی سەربازیی و دارایی نەبوون، بەڵام توانییان لە ڕێگەی فیکری ناتوندوتیژییەوە، مەزنترین سوپا دروست بکەن و لە ڕێگەی ئەم چەکە مەزنشەوە بتوانن بەسەر سوپای پڕ چەک و تەکنەی بەریتانیادا سەربکەون و وڵاتی مەزنی هیندستانیش ڕزگار بکەن.
بەدنیاییەوە چ تۆستۆی دوو کەسایەتی مەزنن لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، تۆستۆی تەنها ئەدیب و نووسەرێکی ئاسایی نەبوە، بگرە داهێنەرێکی مەزن بووە لە بواری ڕەمان نووسیندا، بەتایبەتی هەردوو ڕەمانە ناودارەکە (جەنگ و ئاشتی)، (ئانا کارنینا) لەهەمانکاتیشدا ئەو باوکێکی مەزنی فیکری هومانیستی ڕوسیا و جیهانیشە، ئەو لەکاتێکدا لە ڕوسیادا داوای مرۆڤدۆستیی و دژایەتی فیکری تووندوتیژیی و شۆڕشگێڕی کردووە، کە فیکری شۆڕشگێڕی و تووندوتیژی هەموو ڕوسیا و جیهانی گرتبەوە.

گاندیش بەهەمانشێوە لەکاتێکدا داوای ئاشتیی و فیکری ناتوندوتیژی

دەکرد، کە فیکری توندوتیژیی و تەکفیرکردنەوە و جەنگ باڵی بەسەر هیندستان و جیهاندا کێشابوو، لەکۆتایشدا هەرخۆشی بوو بە شەهیدی ئەو رێگە پیرۆزە، بەڵام لەپاش خۆی بووە بە رابەر و مامۆستایەکی مەزنی فیکری ناتوندوتیژی، کە زۆر گەلانی تر توانییان لەرێگەی فیکری ئەوەوە رزگاریان بێت لەپێش هەموویانەوە رۆشنبیرکانی ئەمریکا و باشووری ئەفریقا.

سەرچاوە:
www.almothaqaf.com
أ.د. ضياء نافع.غاندي و تولستوي.

رۆشنبیر لە تەی شەش و پرسیاری رۆشنبیریدا.. سەلاح جەلال

پەیوەندی (شەش و رۆشنبیر) نهێنیەکی دوانی بەر جەستە دەکات وەك هەنگ و کورە، ئایا رۆشنبیر چی شوناس و رەگ و کاریگەری و بەرهەمهێنانی لەسەر شەش هەیە؟ چۆن سیاسی و رۆشنبیری جیا بکەینەوە؟ کامەیە ستراتیژ و پەیام و ئەرکەکانیان؟ پەیوەندی و پانتاییەکانی کارکردن؟
پەیوەندی رۆشنبیر و سیاسی لە هەمو کاتێکدا ئایدەلۆژیە، دورخستنەوەی روشنبیرە لەبیری پارێزگاری لە بون و ژینگە و رای گشتی و هەزی رەمزی و شوەکانی شوناس و مەژو دەسەلات و سەربەستی و ماف و پەیوەندی و ئەوانی تر. لای (ئیدوارد سەعید) گەی هیچ شەشکی سەرکی لە مەژوی نوەدا بەبێ رۆشنبیر داناگیرسێت، بگرە بەدایك و باوکی شەشکانی دەزانێت، زۆر لە تەوریستەکان رۆشنبیر بە چینکی نوێ دەزانن توانای گەانی ریشەیی هەیە لە فەزای داهێنان و گەاندا، بەرهەمهێنان لەپانتایی بەتاەدا دەکەن و پێنجەرەی نوێ دەکەنەوە. ئەمەیش لای (غرامشی) ریشەی گرت، شەشیش مانای گەان، لابردنی سیستەمی باوو هێنانە کایەی سیستەمی نوێ، مانای کردنەوەی دەرگا و پێنجەرەی نوێ، گەینی زمان لە جوینەوەوە بەداهێنان، کار

کردن بە خستنە سەر و داهێنانی نوێ.
شێوش لەهۆشیاریەوە دروست دەبێت، لە رێی میدیا و بواری رۆشنبیری گشتی (پزیشك، مامۆستا، پیاوانی ئاینی، پیشەیەکان، رۆژنامەنوس، نوسەران، رۆکخراوە جەماوەریەکان توێژەکان، تاد... هەر دەستەیەکی رۆشنبیری کاری خۆی دەکات.
شێوش رەگ و ریشاڵی بە مەعریفە ئاو دەدرێت، ئەویش بەرهەمهێنانی دەستەی رۆشنبیرانە، لەو ئەرکەی خۆیەوە بە هۆشیاری نەتەوایەتی، ئایا چۆن گێڕانکاری دەکات؟ کامەیە ئاراستە و خاڵی وەرچەرخان؟ مانا و واتا و دەستەواژەکانی چین؟ ئەو پەنجەرە و دەرگایانەی دەیانکاتەوە چی رۆشنایەك دەبەخشن؟ رۆشنبیر لەزەریای پرسیار و گوماندایەو ئەمش کارکردنە لە ناو فیکردا، روبەڕو بونەوەی دژە لەکچونەکان، هەمو ئەوانەی ناچنە ناو تاڵی بیرکردنەوەی بیرکەرەوە، کارکردنە بە بەرهەمهێنانی مەعریفە.
ئەمانەش جگەی تەڕامان و دو دڵین، لە ناو گەردەلولی گێڕانکاریکاندا گەڕمان دەکات، لە درخستنی پرسیار و رەنگدانەوەی، ئەوانی تر دەخاتە بەر پرسەی ئگەرەکان و سەرسوڕمان و گومان و دو دڵی و رارایی فەزای روانین دگرێتەوە، کەسی پرسیارکەر مەترسی لەبەرجەستەکردنی پرسیارەکانیدا هەیە، چارەسەری بارو دۆخ چۆن دەکرێت، ئەوە کاری کێیە؟ کام چین و توێژە ئەو شێوش دەکەن؟ کامەیە جیاوازی چینایەتی و کەڵتوریەتی و سیاسی و ئایدۆلۆگی و خستنە سەر؟ دەربارەی شێوش و پەلینکاری لە نێوان شێوشی نەتەوەیی و چینایەتیدا؟ کام ململانێ و دژە فیکر و روانینێك جیاوازی دەردەخات و لەچی چاوگەیەکی ئەم سەردەمەوە هەڵدەقوڵێن؟ ئایا ئاستی دەرخستنی جیاکاری فیکر و مەعریفەیە. باری سیاسی شێوش و مانگرتن و دژە وەستانە، هەوڵدانی هەشی ئەوانی ترە بە شەرش و نزیك بونەوە لە جوڵاندنی جەماوەری دەستە و گروپە جەراو جەرەکانە؟
ئایا چۆن بیر بکەینەوە؟ کام شێوش بکەین؟ چی تیورێکی جگرەوەمان هەیە؟ ئەوانە دەتوانن هۆشیاری شێوش بنوسنەوە و لە بەردەم ناونیشانەکانی شێوشدا بوەستن بە روانین و جیهانبینی و پەدراوو ئەو ئەرکانەی هەیانە گرتووە؟ یان گەڕەوەی روداوی شێوشن و پرسیارەکانی مەعریفە بەناو پانتاییەکانی ئەو هەڵانەدا دگێڕتەوە، ئەمەیان کەو لاڵ کردووە.
شێوش مانای چیە؟ جگە لە گێڕانکاری جگرتنەوەی مەعریفە باوەکان و تیری مەعریفی لە بواری فیکر و ئازادی و سەربەستی و کەڵتوریەتی و شارستانی لەناو کەڵگادا.
دیکارت گوتی: من بیر دەکەمەوە کەواتە من هەم، دایلەگیکی کردەوە بە فیکر، بە روانینە جیاوازەکان بو بەتاڵیکی بە کەتایی لە مێژووی

فەلسەفەدا. شەش بۆ لە فیکرو روانیندا، تەکشکاندنی سیستەم باوەکانی خوێن رشتنە لە شەشداو کەسی بەرهەمهێن بە بەشداری شەش بە بیری پێ شەش دەکات.
لەگۆگای مەعریفەدا چەن زمان بکەینەوە؟ راپەین لە پاشخانەکی فیکری بە هەزاویە زەمینیەکی فیکری هەیو کپ ناکرێتەوە.
شەش مانای پێ بونەوەی بەتاییەکان و گەینی باو و لە کەك کەوتووەو وزە لە دینامیکیەتی هەزکی مەعریفییەوە وەردەگرێت، خوێندنەوەی بە بەهاکان کردووە؟ بە دارشتنی سیستەم و جیهانبینیەکی نوێ. گەینی ئەم سیستەمانەش بەبیرمەند دەکرێت، کەشی لەگەڵ فیکری خەیدا هەیو بە فیکرەکەی ئەمە و ئەوان دەگەڵێت و نوسینەکانی زەرینە ملکەچ دەکات.
هەشیاری گەڵانکاری زەر گرنگە لایەنی چاك و خراپی هەیە، ئەگەر لەفیکری بەرهەمهێنەوە سەرچاوە نەگرێت دەبێتە کارەسات.
ئەمە لە ەوی زانست و فەلسەفەوە پێویستیمان بەو پرسیارانە هەیە کەو لاەمان دەکەن، چی هەیە لە زانستەکان و فەلسەفە و چەن بیر بکەینەوەو دەست پێبکەین؟ یان دەبێت خوێندنەوەیەك بکەین و پانتایە مەعریفیەکانمان پێ بکەینەوە؟
ەشنبیری کوردی لەم ئاستەدا ئیفلیجەو ناتوانن لەو وتراوانە کار لەهەی مەعریفەدا بکەن، چەن (عەلی حەرب) لەسەر کەلتوری عەرەب دەیکات. پرسیاری جەوهەریش ئەوەیە ئایا کەمەگەیەك بە زانست و فەلسەفەو پەلین کردنی ئەو پانتاییانە بە ناو کەلتوری خەی لەچ خاەکەوە دەست پێدەکات؟ کامەیە هەی جیاوازی و لە کوەوە خستنەسەر و پەدراوەکان دەردەکەون ؟ مانای جیاوازی چیە؟ ئەوەی بیریارانی جیهان کردیان، ایبەت (ریجس دوبریە و غرامشی).
غرامشی بە تەنیا ئامانجی ئەوە نەبو بزوتنەوەیەکی کەمایەتی دابڕێت بە ئیتالیا، بەکو دیسانەوە بونیەکی رشنبیری تەواوی بە دروست بکات، ئەوەی پێوەندی بەم بزوتنەوەیەوە هەیو ببەتە پرژەیەك بە رشنبیری و پەلینیان بکات، ئەوانەی ئەرکی فیکری لەکەمەگادا دەگێنن، وەك رشنبیری تەقلیدی، مامستا و پیاوانی ئاینی و بەسەوبەر ، لە نەویەکەوە بە یەکەکی تر یەك ئیدا دەگێنن، دووەمیش رشنبیرانی ئەندامیە بشەویەکی راستەوخە پێوەندن بە چینەکان، یان دەزگای بازرگانی، ئەم دەستیە جیاوازن بەردەوام ئەو شتانە ئەنەوە، پشتر ووتویانە لەرشدا دەستیەکی تر لە ەشنبیران دەنە کایەوە دیسان وتراو دەنەوە بە بە ئەوەی بتوانن گەانەك دروست بکەن. غرامشی رشنبیری ئەندامی بەو کەسە دەزانێت لەهەر پانتاییەکدا کار بکات پێوەندی بە بەرهەمهێنانی مەعریفە یان بەاوکردنەوەیەوە هەبێت، لەردا جیاوازی لەگەڵ هەموو

دەستە ھەشتبیریەکانی تردا دروست دەکات بۆ داھێنان و خستنە سەرو دەزینەوەی ئەو دەرگاوپەنجرانەی لەوەو بەر نەبینراون، ئەم ستراتیژەش لە شەشی ڕزگاری نەتەوەدا جیاوازە لەوەی لە شەشکانی تردا دەکرێت، ئەوەش دەستە ھەشتبیریکان ئەو ھێزە ئاسمانیانە دەکەشن.
ئەوەی جێگای مشتومڕ وشەی ڕەشنبیر بۆتە ئیمپریالیەتی کۆشکان، بەبێ پێناسەکردن، ڕەشنبیر چیە و کێیە، جیاوازیەکان چین. ڕەشنبیر دەسەڵاتدارێتی بە خوێنڕژکی بەر فراوان دەکات، لای ئیدوارد سەعید خەڵکی ھەمو ڕەشنبیرن، بەڵام ھەمویان ئەو توانایەیان نیە، ئەرکی ڕەشنبیر لە ناو کۆمەڵگەدا بگێڕن. بڕوانە(صور المپقف) ل21.
پرسیارەکان لە وێنبونی فیکر و پێناسەکردنی ڕەشنبیرەوە دەست پێدەکات، دەبێت بە چەمکی شەشی ڕاستقینە گەڵانکی قوڵ بکەین، بە گەڵان بە دوای شوناسێکدا لەکوێوە دەست پێبکەین؟ ئەمش دایەڵگکی فراوانی دەوێت، پێویستە پرسیار لەسەر جیگرتنەوەی شەش و تەور و پرنسیپی شەش چەنتی و ئاکامی بکەین؟ ئایا کۆمەڵگە لە چی ئاستێکدایە؟ کامەیە بەرھەمە گەشە کردووەکانی؟ چۆن گەڵانکاری و بەرەو پێشچونی بۆ دەکرێت؟ کامەیە ئاست و خەدزینەوەی تاك لە فەزای روانینی ئێستایدا.
لەچی پێگەیەکی ناوخەیی و جیھانیدا خەی دەدزێتەوە؟ تەنیا لە دیکتاتاری و دیموکراسیەوە بگوزێتەوە بۆ گەڵانی ریشەیی لە یاسادا، ئەوەی ئێستا لەو ڕابردووە جیا دەکاتەوە گەینی نوسراوەکانی دەسەڵات.
ئەمێش کارکردنکی ێیشەیی لە ناو زانستەکاندا ھەیە، دەبێت خاڵکی ریشەیی دابنێین بۆ ئەوەی بگەینە گەوگاڵ لە سفرەوە دەست پێبکەین بۆ تەکدانی سیستەمە باوەکان، بۆتیرڕی جێگرەوەی کۆمەڵگەی مەدەنی.
دەکرێت سود لەتیڕی جیھانی وەربگرین، لەروی مەعریفیەوە، واتا مەعریفە لە نامەعریفە جیا بکەینەوەو لە بەدەنگیەوە بۆ دایەڵگ بچین، کەسانی تایبەتمەند بۆ بوارە کاری لەسەر بکەن و بۆ ڕوانینکی نوێوە بگەڕێنەوە بۆ چەمکی ڕەشنبیری.
ئەمێش کاری ھەڵبژاردەی ڕەشنبیرێ دوور لە دەمارگرژی حیزبی، ئەوسا ھەڵەك بەرجەستە دەبێت، شەشی ڕەشنبیری لەھەموو شەشکان گرنگ ترە. کۆمەڵگێك خاوەنی ئەو وتووژە ڕەشنبیرە نەبێت جگە لەخوەن ڕشتن چرا نابینێت.
پێویستە ڕەشنبیر خەی بدزێتەوە، لە نەوان کاری حیزبی و داھێناندا و فەزای ڕەشنبیری بە روی یاخی و ھەڵبژاردەی ڕەشنبیریدا بکرێتەوە، نەك داگیرکاری ڕەمزکانی ڕەشنبیری ھەمو پێگە ترسناکەکانیان گرتووەو توانیویانە حیزبەکان بە بەرژەوەندی خیان

بقەزنەوە، بە دەمامکی جەراو جەرەوە دەبنە پاڵەوانی ڤیستیڤاڵا و کار و چالاکی و چاپەمەنی و فەزای ڕۆشنبیریان گرتووە.
پارتی سیاسی کوردی ئەم گۆڕانەی بە ناکرێت، ئەی کاری نەوەی نەچیە نەتوانێت ئەو شانۆگەریەیان کۆتایی پێ بهێنێت و هەنگاو بەرەو شەڕش بنێن.
شەڕش مانای خوێن ڕشتن نیە، شەوازی نوێ هەیە بکرێت، زەمینەیشی ڕەخساندووە بۆ شەڕش، لە گۆڕەپانەکانی دەرەوەی هەتا بەرگ و سەبەر دوای گۆڕانکاری دەکەن، ئەمەیش بەو کارکردنە دەکرێت نەوەی نوێ بە عەقڵێکی نوێوە بیکەن، نەک بەو شەوازەی هیچ ئاسەیەکی بە دامەزراندنی زەوی شەڕش تیا نەبێت.
دیسانەوە دەپرسینەوە، ئەستا پرسیارەکان لەگەندەیەوە دروست دەبن، دەکرێت چی ناونانێکی بۆ بکرێت؟ یان چی ئایندەیەکی هەبێت؟ لەو تەکنیکی و فرە هەژاریەی لە کەلتور و پانتاییە جیاوازەکاندا دروست بووە، یان ڕاپەڕینەکانی ستراتیژێکی نادیارە و بۆ ئاو بەچون و دەست تێوەردان و پرنسیپ و پرەسیسی وروژێنەر و دەمارگیریەوە، لە خوێندنەوەی جیاواز جیاوازەوە، تەکنیک بووە، بەبێ تەوری گۆڕانکار ناکرێت.
ئەم هەوڵانە کەشەی هەورێکی تاڵ و لە ئاسماندا کە دەبێتەوە بە شەشێکی ڕۆشنبیری لەئایندەدا، مانای دەبێتە پاشخانێک ڕژێ بەرژەخرمانەی گۆڕانکاری کەدەکاتەوە و پێویستە بە جەرگ ریشەی مەعریفی دابڕژێت، نەک ببێتە کارەسات بە کورد.
ئەم گۆڕانکاریانە شەشێکە بەمانای گۆڕان کەمەگە بگرێتەوە، پێویستی بە کردنەوە هەیە، شەشی ڕاستەقینە هەمو یاساکانی گۆڕیوە، لە کایەو شەوازەکانەوە بە شەوازێکی تر، شەڕش مانای گۆڕانی ریشەیی بتوانێت سەرخان و ژێرخانی کەمەگا بگۆڕێت لە چەمکی سواوەوە بە چەمکی نوێ.
لێرەدا دەیان پرسیاری جۆهەری دروست دەبن بۆچی کوردستان چەقی گەندەڵی و بەستوویی؟ بۆچی گۆڕانکاری ناکرێت؟ ئەمە دەکرێت لە دەیان دەلاقەوە تەماوانینی لەسەر بکرێت، بە داخەوە لە ڕۆشنبیری کوردیدا خوێندنەوەکان بەو ئاقارەدا ناچن، ئەو چەمک و مانایانە هەبگەڕن و لە خەبەستنەوە بە لایەنێکی تایبەتیەوە بچنە ناو بوارکانی فیکر، ئەمەش ونبونی فیکرە تایبەتە بە ستراتیژی شەشکان ئەوەی ڕاپەڕینی جەماوەری لە کوردستان دەیکات جیاوازە لە ناکۆکیکانی نەوان (لینین و پلیخانەف) یاخود صین و بولغاریا، ستراتیژی هەر شەشە تایبەتمەندی زەمینی و زەمانی هەبووە لە ناکۆکی و کەشە فیکری و سیاسی و ئابووری و کەمەایەتیەوە سەریان هەداوە.

ستراتیژی (جەنگی چەکداری) جیاواز بوو لە (ماوتسیتۆنگ)، بەم شێوەش پرسیارەکان ئەوەندە زۆرن خاڵی کۆتایی نییە.
دەکرێت بپرسین تیوری ئەم ستراتیژە چییە بۆ نەوەی ئایندە؟ ئایا دەبێتە هۆکاری گۆڕانکاری و شکاندنی بەربەستەکانی فیکر و زانیاریە هەواڵگرییەکان و سیستەمی ئابووری و بوارەکانی تەکنەلوژیا و پەیوەندیە جیهانیەکان؟. ئایا ئێرکەکانی هێشنبیر لەم قۆناغەدا لە پێکردنەوەی پانتاییەکانی مەعریفەدا چی بوون؟! ناکرێت هێشنبیر تەنیا بانگەوازی ئەوە بکات خەڵک ئاپڕژێت، لە کاتێکدا ستراتیژی ئەو ئاپڕینە نەزانرێت و تیۆرێکی جەگڕەوە نەبێت ببێتە ئێتەرناتیڤی ئەو شتە باوانە، ئەمەش سەرەتا پێویستی بە داڕشتنەوەی یاسا هەیە، مێژووی ئەمە تەنیا لەسەر یاسا باوە کۆنە وەرگیراوە کاری کردووە، ناکرێت تۆ یاسایەکی تایبەتت نەبێت؟ ئەمەش کاری کێیە؟! جگە لە کەسەکانی فیکر هەریەکە لە بواری تایبەتمەندێتی خۆیەوە تەورزەی بواری یاسایی بکەن. جگە لەوەش جیاکردنەوە و پاڵینی ئاست و قۆناغە جیا جیاکان لە زەمانی مەدیرنیتە و پاست مەدنیتەو دوای ئەوان، ئەستا ئایا دەکرێت بپرسین چی زەمانەك شوناسی کورد دیاری دەکات لە پرۆژەی لەکەینەوەی کوردیدا خوێندنەوەی بۆ کرابێت؟ ئایا ئەمە لە چی قۆناغێکی پشکۆتنکانداین؟ جگە لەوەش چۆنیەتی سیستەم و بەرەوبەری دەسەاتدا هێگی گێندەڵی چییە چۆن چارەسەر دەکرێت؟ مەترسی گێندەڵی ڕۆشنبیری لەگێندەڵی سیاسی گرانتر و مەترسیدارترە، ئەگەر کەمەگەیەك خاوەنی چینی ڕۆشنبیری راستەقینە بێت بە واتای غرامشی ئەو ئەگەر دەسەاتیش راست نەکاتەوە ڕەگ و ریشاڵی دەهێنتە دەرەوە، دەشێت بپرسین، بەاوکراوە و راوێژ و کارە گرنگەکان جگە لە ڕۆشنبیران کە بون؟ لەکاتی دەسەاتی شەش بە ناو شار جگە لە نەبونی ڕەهای ڕۆشنبیر چیتر هەبو؟ بە ناو پارتەکان جگەیان خەشدەکرد، ئەمەش کارەساتی نایەوە و پەیین نەکردنی سێنتەریالیزمی دیموکراتی شار و شاخ بناغەی گێندەڵی دروست کرد، قۆتنام دوای سەرکەوتنی شەش چۆن مامەیان لەگەڵ شەشگەاندا کرد، پاەوانیان نەهێشت و بەرەوبردن درایە دەست نەوەی نوێ.
کوردستان پێ بوو لە پاەوانی شاخ و هەموو جگە ترسناکەکانی دەسەاتیان گرت، ئەمە گەورەترین هەڵەی مێژوویی ئەمە بوو، لەبری ئەوەی دەسەات بدرێتە دەست نەوەی نوێ، لە لایەکی تر چۆنیەتی کارکردنی ئەپزسۆن ووبووی دیەها پرسیاری سەرسوهێنەر دەبنەوە، لەو ستراتیژەی لە بەردەمیانداین ڕوون نییە، جگە لە بانگەشەی گێندەڵی هیچ نامەیەکی تیۆری گەانکاریەکان نابینینەوە، پرسیارەکانیش لە ئیسلامی سیاسی و ڕەوتە عەلمانیەکە زۆرە تەنیا

لەسەر ستراتیژیکی سیاسی تەکنەاو بوون، ئەویش گەندەییە، لە کاتێکدا ستراتیژی شەشی جەماوەری جیاوازە لەم, شەوازێکی تر وەردەگرێت لەوی جەماوەر دیموکراتیکی سپی بە داوا و حزکانی پە بکاتەوە، نەك بکەوێتەوە ناو ئەو تراژیدیایی بردەوام دووبارە دەبێتەوە. بردەوام ئەو ناکۆکیانی هەبوون لەشەی براکوژیدا دووبارە دەبنەوە و هەزو دەسەات بە لایەنگران دگەتەوو دەبێتەوە بە شەی بڕکانی جنگ رشنبیرانیش ئەو جنگە لە سنگڕە جیاوازکانەوە دەکەنەوە.
کارە سات لڕەوە دەست پێدەکات، چینی سربخۆی رشنبیری بونی نیە و چۆن لەو ڕوەتە کەنە دڕبچین و بڕەو هەی ئاسایی بچین، نەهشتنی بە ڕمز بو پاوانکانی سیاسی و رشنبیری خاڵی گرنگ و ئامانجی سرکی بزوتنەوەیە، ئەستا پگەیکیان بە تاکی کوردی نە هشتەوە، بەیە پەویستێ بپەینەوە بە ئەوی سڕتا پرسیارکانمان لە ڕمزبووکانەوە دەست پێبکەین، لەکاتێکدا نگوی پرسیار و نمنتیقی پرسیاریان هەیە، ئمانە هڕە پگە ترسناکەکانیان پێین کردووە بە بڕمز بونی خیان، ئم خوندنەوەیە پەویستی بە بسڕا چونەوەیکی گشتگیری کمگای کوردی هەیە لە هەمو بوارکاندا، ئمش کاری شەشکی رشنبیری نوێیە ئەستا لە توانایدا نیە ئەو شەشە بکات، بەکو دبێت هنگاوی بە بنەت، بردەوام نوەی نوە هدەستێت بە گانکاری لەبڕ تیشکی ئەو بوارە رشنبیریەی ئاستی کمگای گرتەوە، ئمش توانای کلتوری نتەوەیە، ئمە دخاتە بردم دیهەا پرسیاری سرسوهینر!!

لژمارە(329لە2٧/6/2011)لە رژنامەی چاودڕ باوبتەوە.
لبردا کمك دستکاری لە کورت بونەوەدا کراوە. لە گڤاری ببڕ ژمارە(16)ی هاوینی 2023 دا جارکی تر لەبڕ گرینگی باو بتەوە.

شۆشی ئێستا و کێشەی دیموکراسی و مافی مرۆڤ.. حەمید تەقوایی

وەرگێڕانی: کاوە عومەر

دەقی وتارەکە لە پانێڵکدا بە هەمان ناونیشان لە ٢٤ی حوزەیران لە تۆڕنتۆ پێشکەش کراوە
تەوەری ئەم پانێڵە شۆشی ژن، ژیان، ئازادی، دیموکراسی و مافی مرۆڤ. هەوڵ دەکەم کەماری ئیسلامی بە کیلەمەترات لە دواوەی تانانت لە خراپترین دیموکراسیەکانی جیهانەوەیە. لە پشت زۆرترین پێشێلکاری مافی مرۆڤەوەیە. بەڵام دیموکراسی و مافی مرۆڤ بەس نییە. باشە بەڵام بەس نییە. شۆڕش لە پێناو ژن ژیان ئازادییدایە. وە دیموکراسی وەک ئازادی نییە. خۆشگوزەرانی و بژێوی ژیان مافی مرۆڤ نین. دیموکراسی و مافی مرۆڤ زەر شت لەبارەی مافی ژنانەوە ناڵێن.
با سەرەتا لەسەر ئاستی گشتی قسە بکەم و دواتریش بەمە سەر هەزەکانی ئۆپۆزسیۆن و ئەو باسەی کە لە پانێڵکەدا وروژێنرا کە بۆچی هەزەکانی ئۆپۆزسیۆن هەوبەووی یەکتر دەبنەوە.
جانامەی مافی مرۆڤ لەبەرچاو بگرن. دوو بابەتی هەرە گرینگی کۆمەڵگای ئێران، هەوەشاندنەوەی سزای لەسێدارەدان و عەلمانییەت، لە مافی مرۆڤدا نین. هه موو ئه وانه ی باس له مافی مرۆڤ ده که ن ئاماژه به جانامه ی جیهانی مافه کانی مرۆڤ ده که ن و ئه م جانامه یه له به ڵامبەر ئه م دوو مه سه له سەرەکییەی ی کەمه ڵگه ی ئێران بڕده نگه . واتە کەسێک دەتوانێت باوەڕی بە مافەکانی مرۆڤ هەبێت بەڵام ناڕازایی دەربڕێت بەرامبەر دەستوەردانی ئایین لە حکومەتدا و دژی سزای لەسێدارەدان نەبێت. وەک حکومەتی ئەمریکا کە هەشتا لە زەربەی ویلایەتەکانیدا سزای لەسێدارەدانی هەیە و بانگەشەی ڕەزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ دەکات.
بە کۆمەڵگای ئێران مافی مرۆڤ سەقفێکی کورتی هەیە. کۆمەڵگای ئێران هەڵدەستێت و مشتێک لە ئاسمان دەدات. بزووتنەوەی ئەستای ئێران بە یەکەمین شۆشی ژنان لە جیهاندا ناودەبرێت. ئەو نە بەندەی خودایە، نە خۆشەویستی بە نیشتمان و ئایا و یەکپارچەیی خاکەکەی هەیە. خۆشەویستی بە ئازادی هەیە، خۆشەویستی بە ژیان هەیە، خۆشەویستی بە ڕزگاری هەیە، خۆشەویستی بە یەکسانی نەوان ژن و پیاو هەیە، تۆش بەیارە مافی مرۆڤ بخەیتە بەردەمی؟ ئایا بەڕێنی دیموکراسی و

پەرلەمانتاریزم دەدەیت؟ کەمێگا دەڵێت من دەموەت ناکەم لە چارنووسی خەمدا بگەڕێم. کاکە من نامەوێت. سەد ساڵ و چەند ساڵ لەمەو بەر لە ئێستا دەرئەنجامی خەبات بۆ دیموکراسیمان لە شێشی دەستوریدا بینی. پەرلەمانمان هەبوو. بە نموونە ئەمە هەبژاردنمان هەبوو. هەروە ها لە کەماری ئیسلامیدا هەیە . هەموو دیکتاتۆرییەکانی جیهان دواجار ئەمە پەرلەمانێک دەکەدەخەن و هەبژاردن ئەنجام دەدەن. کێشەکە تەنها لە ساختەکاری لە هەبژاردنکاندا نییە، کێشەکە لەوەدایە، بۆ قەولی بزووتنەوەی دەست بەسەرداگرتن هەر لەم دەڕئاوای لانکی دیموکراسیدا، ئازادی لە سندوقی دەنگداندانەوە نایەتە دەرەوە.خەڵک لە ئەو ناڕازی دەبن، دەنگ بۆئەم دەدەن و لەئەم ناڕازی دەبن دەنگ بۆئەو دەدەن. و پاشان بۆچوار ساڵ دەچنەوە ماڵەوە و حکومەتکان شەڕ دەکەن، ئاشتی دەکەن، باج زیاد و کەم دەکەنەوە، خزمەتگوزاریەکەمایەتییەکان دەبڕن، لەباربردنی منداڵ قەدەغە دەکەن و هتد.. هتد. ئیتر ئەوان سوارو خەڵک پیادە چوارساڵی تر
ئەمەش پڕی دەوترێت دیموکراسی. ئایا خەڵکی ئێران شەڕش بۆ ئەمە دەکەن؟ خەڵک جارێک بۆ ئەمە وەستانەوە، لە شەڕشی دەستووریدا، ئەمە گەیشتینە ئێرە. ئەمەش دەبینین هەمان گوتارەکان دووبارە دەوروژێنرێنەوە. مافی مرۆڤ و دیموکراسی. ئەمانە قسەی سەرکی حکومەتکانی جیهانن، بۆتایبەتی لە دەخی ئەمەدا. ئەم چەمکانە لە بنەڕەتدا لە دژی ئێردوگای سۆڤیێت لە سەردەمی جەنگی ساردداوروژێنراون. لە دیموکراسی جەنگی ساردا پێنەشە بڵێین لە ئێردوگای دیموکراسی چونکە بڵێین لە بلۆکی ڕۆژاوا. حوسنی موبارەک بڵێین لە کەمپی دیموکراسی، شای ئێران بڵێین لە کەمپی دیموکراسی. بۆچی؟چونکە هەر کەسێک دژی یەکێتی سۆڤیێت بێت، خەبەخەدەخرێتە ئێردوگای دیموکراسی. من هەرگیز لایەنگری سۆڤیێت نەبووم. یەکێتی سۆڤیێت جگە لە سەرمایەداریەکی سەرکوتکەر لە ژێر ئاڵای سۆسیالیزمدا هیچی تر نەبوو. بەڵام دژی یەکێتی سۆڤیێت، کەمپێک وەک کەمپی دیموکراسی دروستکرا، کە هەموو خونتا
(junta) سەربازییەکانی ئەمریکای لاتینی لەخۆگرتبوو. وە هێشتاش هەر هەن.
مافی مرۆڤیشیان لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە ڕاگەیاند، دیسانەوە دژی ئێردوگای سۆڤیێت، چونکە لەو سەردەمدا سۆسیالیزم بە شێوەیکی بەرفراوان لە جیهاندا باو بوو. ئەوان عەلمانیەتیان نەخستە نێو مافی مرۆڤەوە، چونکە خۆیان پێویستیان بە ئایین هەبوو لە بەرامبەر "مەترسی سوور"دا لە وەتەکەی خۆیاندا. بەدەنگکردنی عەلمانیێت بەهێزدا چونکی واتایی نەبوو، پێویستیان پێی نەبوو.

ئەردوگای گوانتانامۆ پێویستی بە ئایین هەبوو. هەر ئەمەش، دەبینیت بەڕێز ترامپ دەچێت وێنەیەک بە کتێبی پیرۆزەوە – کە سەروبن گرویاتی بەدەستیەوە – وێنە دەگرێت بۆ ئاوەزی خۆشیان بووبێت. ئەمەمان بۆ چاوی خەمان بینی. قسەی هەموویان" "God bless America "خوای گەورە ئەمریکا بپارێزێ بکات". ئەم بەکارهێنانەی خودا و نیشتمان شتێکی جیهانیە.

لە سەرەتای ئەم دیدارەدا، یەکێک لە دەستەکان، کە ویستی بە ئاماژە بۆشداری کابوونەوەکە بکات، پێی وتم بەڕێز تەقوایی، یەک خودا، یەک ئاڵا، یەک نیشتیمان، هاستە؟ وتم خودا قبوڵ ناکەم، خۆت حساب بۆ باقیەکەی تر بکە!

دەموت بەم سیستەمێک هەیە، سیستەمێکی سیاسی پێشوەختە دیاریکراو هەیە بۆ هەمان ئایکۆنەکان، بۆ هەمان زاراوە، بۆ هەمان وشەی سەرەکی کە کاتێک دەڵێت دیموکراسی و مافی مرۆڤ، مانای لایەنگری حکومەتەکانی گوانتانامۆیە! ئەمە مانای سیاسی هاستەقینەی ئەم وشانە ئەمەیە.

ئاگەر لە فەرهەنگەکەدا سەیر بکەیت، دیموکراسی واتە حوکمەانی خەڵک. کاتێک کەمەگا لە شەشکۆوە سەرهەڵدەدات، هەمان تەوانینی بۆ ئازادی هەیە. بۆ نموونە دوای شەشی ئەمریکا، "Bill of Rights""پرۆژە یاسای مافەکان" دەنووسرێت و هادگەیەنرێت

"Of the people, by the people, for the people" "

لە گەلەوە، لەلایەن گەلەوە، بۆ گەل،

لە خەڵکەوە، لەلایەن خەڵکەوە، بۆ خەڵک. ناهێت دیموکراسی، تەنانەت ناهێ میللەتی ئەمریکی، دەهێت خەڵک! دروشمی سەرەکی شەشی قەرەنسا، ئازادی و یەکسانیە. ئازادی و یەکسانی مرۆڤەکان. کام شەش لە جیهاندا ئایدیالی دیموکراسی و مافی مرۆڤ بوو؟ بەڵام ئەمە بووتە مەدە. لە نەوان کەدا؟ لە نەوان ئەوانەی سەرەوە

بەڵام شەشی ژن ژیان ئازادی لەسەر ئەمە نیە. ئەمە سەقفەکی کورتە. دەبەت خەت بچەمێنیتەوە بۆ ئاوەی بچیتە ناو ئەم کونە. ئاگەر بەرز هاوەستیت، دەگەیتە ئاسمان، دەگەیتە ئازادی و یەکسانی. لە ئێران خەریکن دروشمی کورد بەلوچ ئازەری ئازادی و یەکسانی دەهێنەوە. بەڵام بەشەک لە ئەپەزسیۆنی هاستەو دەهێن کورد جوداخوازە و دژیان بە ئەو سەربازەی کە لە هوبەوو بوونەوەی لەگەڵ بەلووچەکاندا کوژرا دەسوتە. هەرکەسەک بەت لایەنگری حزبەکم لەکوردستاندا، بە جوداخوازەک تاوانبار دەکرێت. بەڵام خەڵکی ئێران هادگەیەنن کورد بەلوچ ئازەری ئازادی و یەکسانی.

دەستان ئەم شەشە بەم کونەدا تەناپەت! ئەم شەشە لەم گەدا ناوات. ئەم شەشە لە بەرامبەر سەد ساڵی دیکتاتۆریەتدا

هەساوە. سەد ساڵە لەگەڵ "خودا شا نیشتیمان"دا ئەژدادی خەڵکیان دەرهێناوە. ئەم شەڕە خوای ناوەت، پاشای ناوەت، نیشتیمانی ناوەت. گوتاری دیموکراسی و مافی مرۆڤ هی ئەوانە. ئازادی و یەکسانیمان دەوێت. ئەمە هاوکاریمان دەوێت. ئەمە شەڕێکی ژیانە. ئایدۆلۆجیهان بگۆڕێت، ئەم شەڕە دایدۆلۆجیا جیهانێک سەرلەنوێ بنیات بنێتەوە لە مرۆڤی نوێ. دەتەوێت دیموکراسی و مافی مرۆڤکەم پێ بفرۆشیت، کە بەدەنگە لە بەرامبەر لەسێدارەدان و دەستوەردانی دین لە دەوڵەتدا؟ من نایکڕم! ئەو کلیلە لەگەڵ ئەم قوفڵەدا ناگونجێت. وەهامی خەڵک ئەوانە نین. جیاکاری دەخەنە نێوان مرۆڤەکانەوە، کە خستویانە. وە ئێوەش ئەمە دەبینن.
بەشداریە نییە کە گوایە پێش دەستپێکردنی شەڕێکی ژن ژیان ئازادی هەموو هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان لەگەڵ شەڕش بوون. وا نەبوو. ئەمە شەڕش بۆتە مەدەنی. شەڕش خەڵکی دەسپێنەت.
کەسانێک هەبوون وەک حیزبی ئەمە کە چوار دەیە پێش ئێستا ئاڵای شەڕشیان هەڵکرد. هێز هەبوون چوار دەیە لەمەوبەر دەیانگوت لەبوردن. گوتیان ژنەم گەیین. ووتیان دروستکردنی قەیران لە سنووردەکان. گوتیان ئیفراندەم. ئەوان گوتیان دەستوور. چوون و لەگەڵ بزووتنەوەی وێنەوشەیی وێنەیان گرت. لەگەڵ بزووتنەوەی سەوز وێنەیان گرت. بەنام کاتێک شەڕش هاویدا، ئەوانیش لە شەوێکدا بوون بە "شەڕشگێڕ"! پەیوەستی کاتێ. ئەوان کەوتوونەتە ژێر فشاری شەڕشگێڕانەن. باشە ئەمە شەڕشگێڕیی قەرزکراوە. ئەم جۆرە شەڕشگێڕیە تەنیا دەتوانێت شەڕشەکە پاشەکشە پێبکات و بیباتە دواوە. ئەم شەڕشگێڕیە ستراتیژەکەی بریتییە لە گەینی دەخەکە بە کەمترین گەنەکاری. بە کەمترین گەنەکاری! ئەو دایدۆلۆجیا تا دەتوانێت زەرترین لەسیستەمی هەبوو بهێڵێتەوە.
ئەوە ناوی ئەم هێزەتان نەهێناوە، با ناوی بهێنم: شاخوازەکانن. جانامەی جۆرج تاون مەهسانبوو، جانامە بوو بە چەسپاندنی شەڕش لە کرێدەرە تەسکەکانی دیپلۆماسی جیهانیدا. لەسەدا نەوەدی جانامەکە سەبارەت بەم پەیماننامەیە و ئەو هەڵوەشاندنەوەیە و پەیوەندیەکانی نێوان دەوڵەتەکانە. وەک ئەوەی خەڵک شەڕشەکیان کرد بە ئاگایاندنی دەسەزی بە کانوانسیۆنە نەودەوڵەتیەکان! ئایا سانایی هەشتاکان شەڕشەکی کردووە بە پێویست بوون بە کانوانسیۆن و پەیماننامەکانی نێوان حکومەتکانەوە؟! ئەو پەیماننامانەی کە زەربەیان دژی ئەردوگای سەقیەت بوون؟ وە لە باشترین مافەکانی مرۆڤدا، بە هیچ شێوەیەک باس لە پرسە بنەڕەتیەکانی کەمەگای ئەران نەکراوە؟
پاشایەتیخوازەکان بەڕەنی سیستەمەک بە خەڵک دەدەن کە نزیکەی ٥٠

ساڵ لەمەوبەر هەربەم داواکارییەکانی ئەمەیانەوە ڕووخاندیان. وە دواتریش بانگەشەی ئەوە دەکەن کە پشتگیری لە دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ دەکەن.
دیموکراسی و مافی مرۆڤ سەرەڕای هەموو ئەو کەموکوڕییانەی کە من ڕوونم کردەتەوە، سەدان جار لە کەماری ئیسلامی باشترە، بەڵام بزووتنەوەی جەماوەریی خێرا لە ئێستادا داواکاری زۆر پێشکەوتنخوازانەتری بەرزکردەتەوە. چەند ساڵێک لەمەوبەر کرێکاری مانگرتووی هەفت تەپە پێشنیاری ئیدارەی شورای کرد و زانکۆکان پێشوازییان لێکرد. ئەمەش لە جاڕنامەی بیست ڕێکخراودا باس لە لێدانی هەر دەستاتێکی سەرو خێرێکی دەکات. کەمەگا، لە ١٠٠ تەپەیو تە بەینی ٥٠ی پێ دەدەیت ؟! بەینی پەرلەمانێک دەدەیت کە لە سەد ساڵی ڕابردووەدا بینیمان چۆن کار دەکات؟ بەڵێ تورکیا لە کەماری ئیسلامی باشترە، مەغریبیش باشترە، بەڵام ئەوە باس نەکرا. ئەمە شەشێک ناکەین بە ئەوەی دەخەکە کەمێک باشتر بکەین. ئەگەر کەمێک باشتریش بێت، وەک کشانی کورت دوگەتەوە بە پلەی یەکەم. پەرلەمانتان هەیە. ڕێنگە ساڵێک یان دوو ساڵ بخایەنێت، بەڵام لە ساڵی سەیەمدا "ڕابەرێک" دەدەزرێتەوە کە بە ناوی ڕێکوپێکی و ئاسایشی نەتەوەیی، یەکپارچەیی خاک و...، پەرلەمان دەکاتەدیوی دراوەک! ئەوان ئەم کارەیان کرد.
بەڵام ئەو هەڵە ڕاستەوەی کە وتم پاشایەتییەکان بەشکن لەی تەنانەت ئەم دیموکراسی و مافی مرۆقیش قبوڵ ناکات. بە قبوڵ ناکات؟ سەیرکەن، یەکپارچەیی خاک بە دیموکراسی لیبڕاڵی ڕەژئاوا تابە نییە. هەر لەم کانەدا حزبی "پارتی کیوبیکوا" دوو ڕیفراندەمی بە جیابوونەوەی هەرێمی کیوبیک ئەنجامداوە و زۆر جێی ڕەز و حورمەتە.لە چالاکی خەی بەردەوامو ئەندامی لە پەڵەماندا هەیە لەوانەیە بە جاری سەهەمیش ڕیفراندەم ئەنجام بداتەوەو کەسیش وەک خائین و وەک تەکشکەنەری هەڵەی سووری سنووورکان و ئەم پەوپوچیانە هەرش ناکاتە سەری. ئەمە لیبڕالیزمی ڕەژئاوایە. ئەمە دیموکراسی ڕەژئاوایە.
ئایا دەزانن دیموکراسی ڕەژئاوا سوپا چۆن پەناسەی ناکات؟ هەڵکە بە بەرگریکردن لە خێرکی وڵات لە بەرامبەر دوژمنی دەرەکیدا. لانی کەم ئەمە پەناسەی فەرمی سوپایە. بەڵام بەڵێ جاڕنامەی جەرج تاون بخوێنەرەوە. ڕایگەیاندوە کە هەڵەی سووری ئەمە یەکپارچەیی خاکە. وە ئەرکی سوپا – کە دەیەوێت بچێتە ناو بەشە تایبەتمەندکەی سوپاوە – بە بەرگریکردن لە یەکپارچەیی خاک دیاری دەکات. واتە هەرکەسێک هەڵەی سووری یەکپارچەیی خاک ببێت، من لەشکرکێشی لە دژ ئەنجام ئەدەم.واتە ئەو کارەی کە ڕەزا شا و محەممەد ڕەزا شا و کەماری

ئیسلامی کردیان.
ئەم دیموکراسی نییە، لە تۆنیشت لیبرالیزمی ڕۆژئاواوە ناوستە.
لە تۆنیشت فاشیستەکانی ڕۆژئاوا دا دەوستە. ڕاستترین هێزەکانی ئێران دەیانوێت "پارتی کیوبیک" سەربەن . فاشیستەکانن! ئەو لایەنە لە ئێراندا ئیدیعای دیموکراسی دەکات و لە پاڵ فاشیستەکانی ڕۆژئاوادا وەستاوە. کاتێک دەڵێن ئێرکی سوپا بەرگریکردنە لە یەکپارچەیی خاک، ئەوە مانای ئەوەیە کە من دەمەوێت سوپا لە دژی کورد و بەلووچ ڕەکبخەم. ئەگەر کوردێک ڕەگەڵ بەختی بدات و بڵێت من دەمەوێت جیابمەوە لەبەر هەڵاواردنی نەتەوەیی، ئەوان شێتی لەگەڵ دەکەن. تۆ دیموکرات نیت، تۆ فاشیستیت! بەپێی پێناسەی فەرهەنگی دیموکراسی، تۆ فاشیستی، و تۆنهـا چەپ نییە لە ڕوانگەی منەوە. لەسەر بنەمای نەریتی لیبرالە دیموکراسی ڕۆژئاوا، تۆ فاشیستی. ئازیزم تۆ هیچ پەیوەندیت بە دیموکراسیەوە نییە.
باسی مافی مرۆڤ دەکەن، بەڵام لە ڕستەی داهاتوودا دەڵێن باوکی مافی مرۆڤ کوروشی گەورە بوو! ئایا ئەم بەرگریکردنە لە مافەکانی مرۆڤ یان بەرگریکردنە لە کوروشی گەورە؟! ئەوەی مافی مرۆڤ بە کوروشی حەخامنشییەوە دەبەستێتەوە، بەرگری لە مافی مرۆڤ ناکات، ئیمپراتۆرێتێکی سەردەمی کۆیلایەتی گەورە دەکات. بۆچی کورد زمان مافی مرۆڤی ئەوە قبووە بکات؟ ئەو کوردانەی کە پەیوەندییان بە کوروشی حەخامنشییەکانەوە نییە. کورد باوباپیرانی خۆی بە ماد دەزانێت. عەرەب زمانەکان لە ئێران ڕۆچێنەکی خۆیان دەگێڕنەوە بە حەمورابی. پاشان دەتەوێت بە مافی مرۆڤی کۆرشی نوێنەرایەتی هەموو مرۆڤەکان بکەیت؟!
ئەم پێناسەیە بە مافەکانی مرۆڤ تەواوکەری هەڵی سووری یەکپارچەیی خاکە. هەڵێکی سور بەرامبەر هەموو غەیرە فارسەکان کە هیچ پەیوەندییەکیان بە کوروشی گەورەوە نییە. شانازیی بە باوک و باوباپیرانەوە پێویستە لە کەمەڵگا بە گشتی کەبکرێنەوە، بەڵام کاتێک تیشک دەخرێتە سەر یەکێک، ئەوا دژی ئەوانی تر هاتوویت.
ئەم تێنانێت ناسیۆنالیزمی ئێرانیش نییە، گەورەیخوازی فارسییە. لە ڕۆژئاوا ئەم بۆچوونە لە تۆنیشت کەسێکی وەک ترەمپ دادەنرێت، کە پاشایەتیخوازەکان خۆیان بە ئاشکرا بەرگری لەدەکەن. ترەمپ ویستی مەکسیکییەکان لە ئەمریکا دەربکات. هەروەها دەڵێن هەرکەسێک بیەوێت جیابێتەوە من لەگەڵ سوپادا دەچمە سەروکاری. ئێستا لە ئێران یەک هێزی جوداخوازمان نییە. کەماری ئیسلامی وەک چۆن هەر یەکێک لە نیارەکانی بە سیخوڕی ئیسرائیل ناودەبات، هەریەک لە نیارەکانیشیان بە جوداخواز ناودەبەن. هەر ئەوەندە بەسە بە ئەوە بە زمانی کوردی ناڕازایەتی دەربڕن و بە "تەمەتی" جوداخوازی دەنێ

لات، کە لە بنەڕەتدا تاوان نییە. وەک ئەوە وایە کەسێک لەبەر بڕەت "ئەمە ئەندامی پارتی کیوبیکوایە، دەستگیری بکە"! بە پەرەرکانی کەمەنگترین لیبرالیزمی ڕۆژئاوایی، ئەمە فاشیزمی گەورەیخوازە.
لە مانگکانی یەکەمی شەشدا هەزکی لەو شەویە دەچتە پشت ستاندکانەوە و بانگشەی یەکەیزی دەکات، وەک حکومەتکان و میدیاکان باسی دەکەن. وە بینیمان کارکانیان بە کوە ڕەیشت. کاتێک جانامەی جەرج تاون بڵاوکرایەوە و ڕۆژا پەهلەوی هەمووانی بانگهشت کرد بۆ ئەوەی سواری پاسکەی بن، بابەتێک لەژێر ناوی پاسێک بۆ دەڕەکەدا نوسی. ئێستا پاسێک لە دەڕەکەدا نییە. بوو بەدوکەڵ و و چووە هەوا. ئەوان لەگەڵ خراپترین قەزەونەکان کەبوونەتەوە. ئەوانەی لە جەرج تاون لە دەوری مەزێک دانیشتبوون، تووندترین هەڕشیان کرایە سەر لایەن شاخوازکانەوە. سەیر بکەن شەعبانە بە مەخکانیان چیپان کردووە. لە سەشیال میدیا و لەسەر شەقامی شارکانی دەڕەوەدا.
پرسیاری من بە شاپراک شەجەریزادە (کەقسەکەرێکی تری پانەڕەکەیە) ئەوەیە، بۆچی ئەم دەخە دەگەڵنەنەوە بە ئەپەزسیەن؟ ئایا ئەپەزسیەن تەنها ئەمانەن؟ لەقێکی تری ئەپەزسیەن هەیە کە لە هەمان کاتدا لەگەڵ جەرج تاون، خەڵکی ئاگادار کردەوە کە وریا بن، ئەم پاسە بەرەو بنی دەڕەکە دەڕوات. ئەم وەشانەی دابەشکراوە. جانامەکە کە ئەرکی سوپا بە ڕاگریکردن لە "جیاخوازی" دیاری دەکات و لەبری ئازادی و تەنانەت لەبری دیموکراسییەکەی پەنا بە ڕێککەوتننامە نەودەوڵەتییەکان ببات، زیاتر دیپلەماتکارێکە کە خەی لەگەڵ حکومەتدا تێکەڵ کردووە. ئەگەر دەتەوێت وەک حکومەت قسە بکەیت، پەویستە بە نەتەوە یەکگرتووەکان بڵێیت عەلمانیەت و هەڵوەشاندنەوەی سزای لەسدارەدان بخەنە ناو مافەکانی مرۆڤەوە کە پەیوەندییان بە خەباتکانی کەمەنگای ئیرانەوە هەیە. ئەوان هیچ ناڵێن، مافی مرۆڤی هەنووکەیی لەگەڵ گەورەیخوازی فارسدا تێکەڵ دەکەن و دەیکەن بە ئاڵای ترەمپ و ترامپگەرایی لە ئیراندا!
خاڵێکی تری گرنگ ئەوەیە ئایا کێشەی ئیران تەنها پەیوەندی بە مافی مرۆڤ و دیموکراسیەوە هەیە؟ ئەی گرانی و تسونامی و هەڵاوسان چی؟ هەژاری چیە؟ مووچەی یەک لەسەر پێنجی هەڵی هەژاری چەندە؟ ئەی منداڵانی کار و سەرشەقام؟ ئەی زبە کەکەرەوەکان؟ ئەرکی ئەمانە چی دەبێت؟ مافی مرۆڤ هیچ لەبارەی بارودۆخی ئابووری و ژیانەوە ناڵێت. هیچ لەبارەی دیتەرمینیزمی ئابووریەوە ناڵێت. هیچ لەبارەی ئەو کەلێنە قووڵەی نێوان هەژاری و سامان، لە نێوان "مافی فەلەکی و نەهامەتی گشتی"دا ناڵێت. هیچ شتێک ناڵێت کۆی ملیاردەر دەتوانێ بە دە نەوەی داهاتوو بخوات و بخەوێت، کۆی کرێکارێکی بە دبڵەم

دەبێت بچێتە بازاڕی کار و دوو شفت کار بکات و هەشتا هەشتیشی بۆ نە نەبێت.
ئایا دژانەن خەباتی ئابووری لەو وڵاتەدا مانای چییە؟ خەباتی پرسکی جیهانییە، سیاسەتی بانکی نوودوودییە. گریمان شەشک لە ئێران هەویدا و حکومەتێک لە ژێر ئاڵای دیموکراسی و مافی مرۆڤ هاتە سەر کار. دامەزراوەکانی سەرمایەی جیهانی دەڵێن ئەگەر دەتوانێت ئابووریەکەت دەست پێ بکات، ئەوا نوسخەی بانکی نوودوودێتی جێبەجێ بکەی. وەک چۆن بۆ فەرەنسا و ئینگلتەرا و ئەوانی تریان وتووە. بەڵام ئێران نابێتە فەرەنسا. لە فەرەنسا بۆ جێبەجێکردنی خەباتی ئابووری دەبێت دەستکەوتکانی چینی کرێکار وەربگرنەوە. لە وڵاتانی هەژاوادا کرێکاران و جەماوەری خەڵک بۆ نەریتی دیموکراسی هەژاوا شانشیان کردووە و خەباتیان کردووە و دەستکەوتی وەک بیمەی بێکاری و خزمەتگوزاریی خۆشگوزەرانی و ...هتدیان هەیە. سیاسەتی خەباتی ئابووری لە هەژاوا بۆ واتای وەرگرتنەوەی ئەم دەستکەوتانە دێت. بیمەکان دەشکێنن، تەمەنی خانەنشینی وەک لە فەرەنسا بەرز دەکەنەوە و هتد. پشتێنکان توند دەکرێنەوە و ئەمەش بۆ واتای خەباتی ئابووری لە هەژاوا دێت. بەڵام لە ئێراندا لە ئێستادا کەمەر بۆ پشتەوە بەستراوەتەوە. پەویست بۆ توندکردنەوە ناکات! بۆیە دەبێت لە بیکوتیتەوە . دەبێت بیکوتیتەوە گرنگ نییە لەسەر کاغەز سوێند بۆ دیموکراسی بخۆیت. کرێکارێک کە هەڵدەستێت و دەڵێت خەباتی ئابووری قبوڵ ناکەم، پەویستە لەی بدرێت چونکە سەرمایەی ناوخۆیی و دەرەکی لەو کار بکات و قازانج بکات. ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ئەمە لە ئێراندا دیکتاتۆری دوای دیکتاتۆریتمان هەیە. لە هووی بەرهەمهێنانی کارەوە، لە هووی ئاستی تەکنەلۆژیای بەرهەمهێنانەوە، لە هووی دەستکەوتە کەمایەتییەکانی چینی کرێکارەوە، لە هووی کەمکابوونی سەرمایە، کەمگای ئێران لە بنی هەدایە. ئەم کەمگایە بۆ دیموکراسی چارسەر نابێت. نەک ئەوەی دیموکراسی بێت، هەژاری بەهێنترەوە. دیموکراسیش نایێت. چونکە ئەو بەرهەمهێنانە لە ئێراندا بەو ئاستە هەزی بەرهەمهێنەرەوە و بەو ئاستە گەشەندنی سەرمایەداری جیهانی دووسەد و سێ سەد ساڵ لەدوای هەژاوایە. خەباتی ئابووری، ئەگەر لە هەژاوا بۆ مانای بەرزکردنەوەی تەمەنی خانەنشینی و لەدان لە بیمەی کەمایەتیکان بێت، لە ئێراندا بۆ مانای بینی تەزی چینی کرێکار دێت. چونکە بیمەی کەمایەتی نییە. چونکە لە ئێستادا تەمەنی خانەنشینی زۆرە. بۆیە پەویستە لەدان و کوتین ئەنجام بدرێت و مافی سەندیکای کرێکاری و مافی هەکخستن و حزبایەتی و مافی ناهەزایەتی بۆ کرێکاران نەدرێن و

ئەگەر دەتوانیت دەمی کرێکارێک دابخەیت، ئەوا پێویستە دەمی نووسەرانیش دابخەیت، دەمی ڕۆشنبیران و خوێندکاران دابخەن. چونکە ناتوانرێت بڕۆشکی کۆمەڵگا بچەوسێنرێتەوە و بڕۆشکی تریشی ئازادە بێت. بە ئەوەی لە چینی کرێکار زۆرگارت بێت، دەبێت دیکتاتۆرێتێک بەسەر هەموو کۆمەڵگادا بسەپێنی.
دوا قسەم ئەوەیە کە خۆشەویستان منیش هەروەها پێم وایە شەش لە ئەران بەردەوامە، من پێم وایە ئەم شەشە ڕەنگە سانسۆکی دژە ئایینییە. ڕەنگە سانسۆکی دژە دەسەڵاتێک. هەر جۆرە دەسەڵاتێک. بزووتنەوەیەک دژی تابۆیە. نەک هەر تابۆی ئایینی بەڵکو تابۆی ئەخلاقی، تابۆی سێکسی، تابۆی نەتەوەیی-نیشتمانی، بەم تابۆ و شتە پیرۆزانە سەد ساڵە مرۆڤ دەکوژن. ئەم شەشە دژی "خودا شا نیشتیمان"ە. سێ تابۆی پیرۆز کە ساڵانێکە خوێنی خەڵکی ئەرانیان کردۆتە شوشەوە. ئەم شەشە بە ئازادی و یەکسانییە. بە یەکسانی هیچ ئازادییەکمان نییە. ئەگەر ڕەگری ئابووری ناچارت بکات هەفتەی ٨٠ کاتژمێر کار بکەیت، دوو شفت و سێ شفت، ناتوانیت هەناسە بدەیت، ناتوانیت چێژ لە هونەر وەربگریت، ناتوانیت سەفەر بکەیت و ناتوانیت وەک مرۆڤ بژیت. ئەمە بە زەرەملی ئابووری ئازادیمان نییە.
شەشی ئەران لەسەر ئەوانەیە یان ئەمە دەماوەت لەسەر ئەمانە بێت. با بەم شەشی ئەران لەسەر هەموو ئەمانە دامەزراوە و هەوەی ئەوە دەدەین بیکەین بە واقیعی. ئەمە کاری حزبەکانە و حزبی ئەمەش دەیەوێت ئەمە بکات. ئەمە پلانەکەیەتی، ئەمە ئامانجەکەیەتی. ڕەگە نادەین بەناوی شەشەوە، بەناوی یەکەیزی خەڵکەوە، لە نەوان کورد و بەلوچ و ئازەری و فارسدا دابەشبوون بکەن. وە بەناوی مافی مرۆڤەوە با گۆرەیخوازی فارس تێپەڕنن. با ژن ژیان پەهلەوی بەن. خەڵک دروشمیان دەدا، هەموومان پێکەوەین، شاهانە دروشمیان دەدا، ئەمە لەگەڵ پاشاین، لەگەڵ پاشا دەمێنینەوە. هەمان هاشتاگی دوو هەفتە لەمەوبەر لە وەڵامی " دژی لەسەدارە هەموومان پێکەوەین" بەاویان کردەوە. ئەمانە چەقەکەشەکانی شەشن.
سروشتییە کاتێک سەیری ئەمانە دەکەیت نائومێد دەبیت. ئەگەر ئێپەزسیۆن ئاوا بوایە، دەچووم و خەمم دەکوشت. بەڵام ئێپەزسیۆن وەک یەک نییە.
ئەم شەشە شەڵکی ترە. ئایا دەزانن ئاەای ئەران چییە؟ جانامەی بیست ڕەکخراو. جانامەی ١٢ مادەی بیست سێندیکا و ڕەکخراوی مەدەنی. بە بیخوێنەوە ئاەای شەشی ئەرانە. بە جانامەی دادخوازی پشکۆتنخوازانەی ژنانی ئەران بخوێنەرەوە، ئاەای شەشی ئەرانە. بە جانامەی دادخوازان بخوێنەرەوە کە دوو هەفتە

لەمەوبەر لەدژی ئەو لەسێدارەدانانەی واژەی ٨٢ دایک و کەسوکاری قوربانیانی کەماری ئیسلامی لە شەستکانەوە تا ئەمڕۆ بەاوکرایەوە. ئەمانە زمانی شڕشی ئەرانن.
ئەم شێوەیە هەسوڵاوانی خەی هەیە ، هەڵکخراوی خەی هەیە ، جانامەی خەی هەیە ، شێوەش پاساوتەوە . هاستە لە هەڵە جیا دەکرێتەوە. نزیکەی ٥٠ ساڵ لەمەوبەر هەوون بووە کە بزووتنەوەی وەحدەت ناگاتە هیچ شۆنەک و نەگەیشتە هیچ شۆنەک و شکستی هەنا. ئەوانەی هیوایان بەم شتە هەبووە، بە هیوا دەبن، بەڵام نادەبوو هەر لەسەرەتاوە هیوایان هەبێت. من هەمیشە وتووەمە ئەوانەی بەڵێنی هابردوو بە خەڵک دەدەن هیچ داهاتوویەکیان نییە. وە ئەمەش هەوون بووەتەوە.

حامید تەقوایی
٢٩ی حوزەیرانی ٢٠٢٣، ٨ی تیری ١٤٠٢

فاکسە شیعرەک بە شەهیدی نەمر (ئاسۆی دەلاک).. سەلاح جەلال

ئەرە کوێیە؟! ئەوە کوە بو؟!
ئەم هەمایانە لەسێنەوەی بونەوە رەنگ کراون
فەزا شەوەی ساوای گەستانی تەفانەکە
زەمەن بون و ناونیشانی ونکردووە؟
لەچی نەفخەکایە گەردون ؟
دەست و پەنجە هەوری هەتاییان پەکهەناوە
ئەرەو ئەوە بانگەشەی گریەو گەوگاە
موروی ئاوداری وەنەو روخسارو مەرغەیە
ئەرەو ئەوە دەیان سەدەی چرکەیە
پانەرامای فیلمەکە سەدان هەوری تیا گەاوە
ئەو ساتەیە بورکانەکان تەقینەوە
ئەستەرە رەشە رەمزی مەرگی ناکاتی گرتەوە..

هاتین هاتین ئەرەو ئەو ناونیشانی ئەوانە بو
ئەستاو سبەی شقارتەیەکی ئەتەمی بون
درەخت بە رەحەو گەلای دەگرت
بەدەم گەردەلولی زەمانەو پیت پیت هات و
لەجوگرافیای شارە هەنگی گەردونەو
خوەن و عارەق و فرمسک و تەکەلاو بون
بەشارای هەزارەها جەستەی سور پەش
ناوی یەکیتیان مەر کرد

هاتین لەخەوزانی کەوتنە خوارەوەی ئەستەرەو
بەسیبریای شەوزەنگی زەمانەو کەوتینە رَ
ئەرەو ئەو زمانی دەدارانی خەمەش بو
ئەسک و پروسک بون بە بەزمانی بون و نەبون
لەسەر تاشەبەرد و کانی و لوتکە بون بەدەنگەک
مەسیقای(کوردوستان) یان خستە لەدان

هاتین هاتین لەو زەمانەی با رەمزی دەداری بو
فەزا بەبونی مەرگەو عیشقی پەپولەی دەکەشا
هەزاران شەو شەوەک بونە هەلکە
وەنەی بونیان بە رەی مەرگەسات رەنگ دەکرد
مەل و دەدار بەشەپەلی گەردەلولەو کەوتنە سەر کەج
خەە و جەستە بون بەکافرەشی گەردون
فەزا بە ئەتەمی هەناسەو تابلەی مردنی دەکەشا

هاتین لەسەفەرەک ئەفسانەی بونمان شتەو
سروشت بەتەنافی تەرمی باوە ئاوا بو
دەسرازەو گەلای مەرگ نیشانە بون
ئاسمانی بون بەخوەن چەان شەفەقی گرت
رەح دەژە تونەلی بونی دەبەی
لقو چەی درەخت بەبانگەشە سەوز ببون..
بەگەاوە دەە و دەشت و کەانی شاریان پەدەکرد :

شەشی نوێ بەشکەی کەرپەکەی رادەژەند !!

هاتین هاتین لەجەماوەو رەمزو نیشانەی بێ زمانی
تا زمانەک لەسینەوە وەربگرین
تەن و مادەو ئاماژەو بون خەمەش بون
رەژو شەوو چرکە بە مەرگەسات گرێ دەدرا
خەر لەسپەدەو ئاوابونا تەکەێ ببو
زمانمان گەڵای سەوزی یەکێتی بو
حەرف و وشەیش نیشتمانی کوردستان بو

هاتین هاتین لەتونێلی هەزار شەوێ
بێ زمانەک لە خەمەشی ئەوو ئەوانەوێ
لەجەماوەی هەمو سەراب و وەنەیەک
لەکوژاوەی هەمو هەناسەو جەستەیەک
گەردەلولی مەژوی بونمان لەتونێلەکانا بێی
تا رەمانی شیرێ خەڕی شیمیا باران لێ چاپ بدەین

هاتین..هاتین لێ رەژگاری قفڵێ بونا..
زەمەن بەگەی رەح ئەقڵێ دەدراو!!
تیشکی ئەتەم جەستەو زمانی دەپەشی
هەتاو لەژەر هەوری مەرگەوێ دەردەکەوت
وەڵات پەپەشمینی رەحبارانی لەخێ دەگرت
هەمو تەن و مادەو بونەک دەتوایەوێ
رەگ و شوێنەوار و ناوو نیشان
روپەی فەزا ببوێ سنوری ناکاتێ
چاو بەروانین کوەر دەبووەوە
هەناسەیش لەژیانەوێ دەکوژایەوێ
دایک بەکەرپێ نامێ بو
کەرپێ بەنی دایکی بێ خەردەلەوێ دەدیەوێ
زمان لێبورکانی وشەی مەرگا بو بەمەژو
رەمزی ئەوان زەمەنی لێ نازەمەنا نوسیەوێ

هاتین هاتین لەو ڕۆژگارە ئەفسونیەوە
بە خ□□ پەتانی گزنک
پیتی ناومان بە توخنە پە بەردی سەرە ڕەی مەر دەکرد
ئەسک بە ژەنگی بزمارەوە ببووە بورجکی ناوختە
جەستە بە تیزابەوە یاقیق دەبو
ژەنگە بزماری سەر ئەسک کوژاوەکانی نوسیبەوە
هەزارەها تاشبەردی ڕەنگە مەشک
ملوەنەها دەست و پەنجەو و مەڕغە و چاو
بەئاپورای مەلی تراژیدیا زمانیان گرت:
ڕەمانی بون لەتاریکخانەی مەرگەوە بو بە وەنە
بەدرەختی مەڕغەوە گەلای گزنگ لەچاپ درا
وەنەی پەلەک پەشمەرگەی سیبریا بون

هاتین هاتین لەدارستانی ڕەحەوە زمانمان گرت
حەرف و وشە لەتوانەوەو مەرگەساتا نیشانە بون
زمان لەمەرگەوە نوسرا:
زەریای وەنە روخساری بەر تەلەکسی شەریەوە
ساتەوەختەکی ناوختە زەمەنی گەی بەتەلەکس
قەسابخانەی کارەبایی جەستەمی گرت
کەلەبچەکەم بو بە مقەستی مەژوبە
زەریای روانینی کردەوە:
دەستم بەگەچانەکەی مام جەلالەوە مەمیا بو..
بەبانگەشە هەمو گوێیەکی پە دەکرد:
تەکەشەران بە ڕزگاری گیان بەخت کەن.
چاوم لە بو وەنەی تەفانی وەک جاران دەگرتەوە
لەقەندیلەوە بریسکەی دا
بەرەحی هەزارەهاوە موتوربە بو
بەدەشت و کەوو سارایا تەوچەن کرا
بو بە هەزارەها داری سەوو سیدرەو زەیتون

فەزا لە هەورەکی ئەفسانەیی بو بە چیا
بو بەدەشتەک لە تەوی روحی هەوەریو

پەشمەرگەی شاخ زمانی هەنگیان داهێنا
داستانی ئەلیازەو هەمیرسیان دەنوسیەوە
پەتی سەدارەم پەلکە زێڕینەی زەمانی گرت
گیانم بەقەندیلەوە مەمیا بو
رۆح و جەستە بەگەی فەکە دەسوتان
ئەو جەستەی شەهیدەک بو
ئەویش هەمیرسەکە لەناو گڕپانی شارا
مەشکی بەزرپەشەوە رەنگ بووە

ئەرەو ئەو بون بە مەسیقای گەردونی
رەحم بوبە موتوربەی هاوارو دەنگ
روانین لەلوتکەی نەمرانەوە هەڕەفی:
گومم بەئەزگەی دەنگی کودستان سیواخ درا
هەرەو بانگەشەی دواهەناسە فەزای پەشی
جەللادەکان لە شەپەلی گریەو ئەسرینا دەتوانەوە
پەتی سەدارەم بو بە یاقیق و مرواری
لەگەڵ دوا ساتی جیقارا رەحم تەریبی مەرگ کرد
ئەو غاندی و ماندێلا بون سەاویان کرد
تابوتەکەم بە خەرەکی ناوختەوە رەنگاڵە بو
ئاوێنەی مەرگ پیت پیت نوسی
ئاسۆی دەلاک

ئەو ساتە بو مەژو گەژاوەکی لە پشتە مەژووەوە هەنا
هەناسەی با هەوری یەکەتی رەنگاڵە کرد
فەتەی تەزابی سەرجەستەم هەڵدەکفاو
بون بە زەریای تاریکخانەی سەدان فیلمی گەردەلول
جامانەکەم پەشمەرگایەتی مەرکردو
رەنگو روانین بو بە چیایەکی سەوز...
لەناو فەزای رەح چەانا
خوێنی مەژو رەنگاڵە بو
لە زەر تیزابی شەشدا توایەوە
لەگەڵ سەدان جەستەی تەریوی رەبەندان
وەک کەفی رەح شورای رەحبارانیان سازاند
بە یەکیتی نیشتیمانی بون بە هەورو

لەقەندیل و جافایەتی و خاکی توانەوە رەحا
لەتەو بارانی شەشەوە بون بە مەمدان
مەمدان بو بە گزنگەکی خەکرد
بەرەمانی وەنەیەوە جوگرافیای گرت
ئەرەو ئەوە بون بە تاریکخانەی وەنە
وەنەی من و هەزارەها گەلەای بەربای
لەگزنگی نەخشەی بونی نەتەویا شریەوە

سەلاح جەلال

بڕیارنامەی کوردستانی نوێ پاشکەی ئەدەب و هونەر ژمارە 7580 لە رۆژی پێنـــــج شەمە 26/5/2018دا بلاوبەتەوە. هەردو بڕیارەکەی لەکوفاری دیوان ژمارە 25 لە 26/6/2023 دا بلاوبەتەوە.

شیعر/ ئەوارانێ 40 .. سەردار جاف

ئەم ئەوارە
فەینی خەیاڵ بەفرە بارینەکە لە هاوین
شەتە لە من دەچێ
ئەمستاکە
ژوان چەترەکی نەکراوەیە
چاوەنوارەی سیمامانی گەمارە داوە
لەو دیو جامی کافیەکەوە
شەتە لە سەراغمە
نەبەردی ژوانە
پەتو دەبەتە تابلۆیەکی جادان
پەنجەکانی بە ئەقەبەندیەکە گوژم دەخوا
فەری درەکانی ئیشق نەبووین
دەرزیەک کراسی یەک نیگایمان دەدوورەتەوە
بینایی لە نەو تابووتی چاویلکە مەاس دراوە

سانا ر□□ویی□ک
جوانی بـ□ مـ□زی قاوه□ خواردنـ□وه□کـ□ داوه□
شـ□رم دـ□مگـر□ بـ□□م لـ□ خـ□م دـ□چـــم
بووم□ دـ□وانـ□یـ□ک و
شـ□تـ□کـ□ی بـ□ر جامخانـ□ی کافیـی□کـ□ منم من
شـ□هلا تـ□ هـ□شتان نـ□تدیوم
پـ□تووکـ□م بووه□ بـ□ بالیفـ□ک و لـ□ بن هـ□نگـ□م ناوه□
سـ□م لـ□ مـ□کـ□وه□
چاوه□کان زیت نـ□بنـ□وه□
بـ□ فریشتـ□یی خـ□تـ□وه□ رووم لـ□ بنـ□
من هـ□ر دـ□نگـ□ شلوـ□کـ□ی جاران و
یـ□کـ□م ر□ژی جـ□نگ□□م ناوه□
بـ□و شـ□ت بوونیـی□ی خـ□مـ□وه□ چاوم تـ□ بـ□یوی
چاو ناتروکـ□نم
تـ□ لـ□و دیو شوشـ□کـ□وه□ دـ□بینم
یـ□کـ□م ژوان خـ□رابستانـ□ خوـ□قا
دـ□ممان بـ□ ماچـ□کان ناگا و شـ□ت بوون سـ□ی کردووین
دووخـ□یا□دانی جوایـ□ز
ئـ□وه□ لـ□ پشتـ□وه□ قژ□ سوور□ ئاگرینـ□کـ□ت دـ□بینم
من دـ□تناسمـ□وه□
تا نها مر□قـ□کین خـ□ر لـ□ خـ□ نـ□دیوو
سروشـ□کی خودایی بووی
لـ□ مـ□ملـ□کـ□تی پـ□ژموورد□یـی□وه□ ه□□ها تووم
لـ□ نیشتیمانی مـ□مکـ□کانت دـ□گیرسـ□مـ□وه□
خـ□م لـ□دـ□ر بـ□ دـ□ری ئـ□و کتـ□بـ□ پیـ□زانـ□ نووسیـی□وه□
پـ□یامی نـ□ردـ□ی ئیشقـ□کی خودایـیم
نـ□ گوتراوه□ نـ□ جاـ□ دراوه□
خـ□یا□□کانم هـ□ر دـ□ن و
بـ□ بـ□ر نیگای ئـ□و شـ□تـ□ی تر رادـ□بوور□ کـ□ منم
ترپـ□یـ□کی نـ□رم نـ□رم
با لـ□ خـ□یا□ی نـ□ تراز□
تا دـ□گـ□مـ□ بـ□ر بـ□او خـ□ بـ□ سینـ□یـ□وه□ دـ□لکـ□نم
ئیتر بـ□□ ئـ□مـ□ چ ئافاتـ□کـ□
ئـ□ی پـ□م نـ□وتی من فریاد ر□سم
خـ□شمدـ□وی خـ□شـ□ویسترین کـ□سم

۲۰۲۳ / ٦ / ١٥

جاشکەکە دەبێتەوە بە کڕکەی جاران.. شەماڵ بارەوانی

دەڤەن جاران کوڕخایەک هەبوو ناوی(کەڕ) بوو. ئەو ناوە ببوو بە هۆی ئیحراجی و بێزاریەکی زۆر بۆ جڤانبی کوڕخا.
کوڕخا نەیدەزانی چۆن و بە چی ڕێگایەک ئەو ناوە نەفرەتی و ناشیرینە لەخۆی بکاتەوە.
تا ڕۆژێک خزمەتکارەکەی پێی گوت: گەورەم، من ڕێگایەکی زۆرباشم دەزیتەوە تا ئەو ناوە بەڵایەت لەسەر لابەرین.
کوڕخا لەخۆشیان شاگەشکەبوو و گوتی: چۆن؟
خزمەتکارەکە گوتی: مەپرسە، تۆ یەک شتم بۆ بکە و خەمی هیچت نەبێت.
هەموو ئاوایی و مەملەکەتم بۆ کۆبکەوە و دەعوەتێکی باشیان بکە، ئەوەی تر عایدی خۆم.
لە ڕۆژی دیاریکراودا هەرچی عەڤ و عەشیرەت و خێشپێی و پیاوماقوولان و خەڵکی ئاوایی و مەملەکەت هەبوو، هەمووپانی کۆکردەوە و لەسەر ئەرکی کوڕخا، زیافەتێکی چاکیان کردن.
ئینجا خزمەتکاری کوڕخا هەڵساوە و گوتی: خەڵکینە، یاخوا عافیەتتان بێت و گەشتی پێ بگرن.
شتێک هەیە دەمانەوێ بۆناوی گەورەم کوڕخاوە پێتانی ڕابگەیەنم.
بۆیارمان داوە ناوی کوڕخامان لە(کەڕ)وە بۆناوێکی تر بگۆڕین.
جا یارمەتیمان بدەن و هەریەکە و ناوێکی جوانتر و گونجاوترمان بۆ پێشنیازکەن.
یەکێک گوتی ئەمە و یەکە تر گوتی نووڵڵا ئەوە خەشترە.
ئەوەڕۆژە زۆر ناو پێشنیازکران وەک ئەڵتەرناتیف و جگرەوە بۆ ناوەکەی جڤانبی کوڕخا.
جڤانبی کوڕخا هیچیانی نەچوو بەدڵەوە.
ئاخریەکەی خزمەتکارەکە گوتی: ئێستا نۆرەی منە ناوێکی شایستە و جوان بۆ گەورەم بدۆزمەوە.
گوتی: بڕۆزان، من ناوێکی زۆرباشم دەزیتەوە و پێم باشە ناوی گەورەم لە(کەڕ)وە بکەین بە(جاشکە).
هەمووان گوتیان: ئەی ئافەرین، وەڵڵاهی ناوێکی زۆر خۆش و گونجاو و جوانە.

هەمووان ڕەکەوتن کە ناوی کوخاکەر بکەن بە جاشکە.
پیاوێک دەستی بەرزکردەوە. کوخا گوتی: فەرموو قسەیەکت هەبوو؟
گوتی: ئەزبەنی، ئەو جاشکە ماوەیەکی تر گەورە دەبێت و دەبێتەوە بە کەرکەی جاران!
مەسەلەی پشتگیریکردن و ڕەگەبەخەشکردنی سەلەفیزمیش وەک جگرەوە(ئەلتەرناتیف)ی ئیسلامی سیاسی و لەدانێک لە ئیسلامی سیاسی، هەمان شێوەی ئەو چیرۆکەیە و لە داهاتوودا ئەو (جاشکە) سەلەفییەیە گەورە دەبێت و دەبێتەوە بە هەمان کەرکە (ئیسلامی سیاسی و ئیخوانی جاران) و وەک چۆن لە میسر و ئوردن و لیبیا و کوێت و شوێنانی تر لە دژی پێتای ئیسلامی سیاسی و ئیخوانییەت، سەلەفییەکان پشتگیری کران و بەکارهێنران. گوترا ئەوانە سیاسەت ناکەن و حیزب دروست ناکەن و مەترسییان لەسەر کورسی و دەسەڵات نییە. بینیمان کاتی ئەو پایزەی کە بەهەڵە پێی گوترا: بەهاری عەرەبی! چۆن هاتنە ناوسیاسەت و دەیان حیزبیان دروست کرد و ئەوجارە نەک تەنها لەسەر ئاستی کەمەڵایەتی و کولتووری و فەرهەنگییەوە چی داخرانەک و کارساتێک و تاکێکی تاکەهەند و تۆتالیتاریان دروست کرد و بوون بە مەترسی لەسەر چەمکی پێکەوەژیان و فرەیی و یەکترقبووڵکردن. بەکو ڕەیشتنە ناو پەڵەمان و لەوە جارێکی تر بوون بە بەڵا و کارساتێکی گەورەتر لە دژی هەرپەڕەیەک کە بانگی مەدەرنەتە و یەکسانی جێندەر و ئازادییەکانی تاکی لەبەت و شێوەی گەوریان لەپێناو فرەژنی و چەسپاندنی بیروباوەڕ و ئیدەلۆجیاکیان لەوەوە دەستپێکرد.
ماوەتەوە بڵێم: لەدان لە ئیسلامی سیاسی لەڕێگای سەلەفییەتی دینییەوە، هەڵەیەکی ستراتیجی و گەلایەتییەکی زەرگەوریە و لە هەمان کاتدا نەزانی و نەخوێندنەوە و تێنەگەیشتنە لەو دوو ڕەوتەی کە ئێگار لە فرتوفێڵ و شەواز و تاکتیک و گوتار، دیسکەرس(discurrere)یش جیاوازبن، لە حەقیقەتدا هەردووکیان دوو ڕووی یەک دراون و داعشی بە چەکن.
ئەوە ئەستا وادەبینن لەسایەی بوون و هەژموونی ئەو دوو هەزەکەنخوازە، چۆن فیکری داعشگەرێتی خزاوەتەوە هەموو کونج و کەلەبەرێکی ئەم وڵاتە.
بەدنیاییەوە بەرلەوەی تاوانبار و هەکاری سەرەکی(ئیسلامی سیاسی و سەلەفییەتی دینی)بن، ئەو بەرپرس و لایەن و کەسانەن کە چاوپۆشی لەو دوو هەزە دەکەن، بە تایبەتی سەلەفییەتی دینی.
ئەو دوو هەزە تاریکبیرەی کە دوو گەورەترین مەترسی و هەڕەشەن لەسەر ئەستا و ئایندەی کەمەڵە و مرۆقایەتی و پێکەوەژیان و فرەیی و یەکتری قبووڵکردن.

ئۆگەر زوو پێشیان پێ نەگیرێت و سنووریان بۆ دانەنرێت، لە داهاتوویەکی نزیکدا کارەساتی زۆر گەورەتر بەدیدێن.

رۆژنامەی دەنگی کرێکار.. ژمارە ٤٧

بۆ خوێندنەوەی ئەم ژمارەیە کلیکی ئێرە بکەن..

DangiKrekar47Download

یەکەمین سەر ئاستی هەرێمی لێچی؟.. لێتیف ئەمین

یەکێک لە ئامانجەسەرەکییەکانی پرۆسەی پرۆردە، فێربوونە، پێگەیاندن و ئامادەکردنی قوتابی بیرکارەوە و هزرمەندە. ئەرکی سیستەمی پرۆردە ئەوەیە، کە قوتابییەک پێبگەیەنێت، خاوەن عەقڵێکی کراوە و بیرکردنەوەیەکی ڕەشن بێت و توانای ووبەووبوونەوە و چارەسەرکردنی کێشە و ئاڵنگارییەکانی بەردەم کەمەگە و ژیانی هەبێت. پرۆردەی باش و پێشکەوتوو ئەو پرۆردەیەیە، کە مرۆڤ فێری بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و تەئامان بکات، مرۆڤێک ساز و ئامادە بکات، کە عەقڵێکی کراوەی هەبێ و مرۆڤ لە چەقبەستوویی و داخران و دواکەوتوویی ڕزگار بکات. باشترین پرۆردە و سیستەمی فێرکاری ئەوەیە، کە قوتابی فێری پرسیار و گەڕان و گومان و لێکۆڵینەوە و بنکەڵکاری بکات.
دەرچوون و پێبنەوە لە پلەکەوە بۆ پلەکی تر و لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر، بۆ فێربوون و تێگەیشتن، دوورە لە ئامانج و پرەنسیپەکانی پرۆردە. دەرچوونی لەم چەشنە، جگە لە تەمبەڵکردنی قوتابی، لە ئایندەدا کێشە و گرفتی گەورە بەدوای خۆیدا دێنێت.

هەموو کاتێ بەدەستهێنانی بەوانامەی بەرز و باڵا و گەیشتن بە کۆتا قۆناغەکانی خوێندن، بۆ مانای سەرکەوتن و پێشکەوتن نایەت، بەمانای زیرەکی و ئاستبەرزی نایەت. ئەمە دەبێ سەیری بەرهەم و ئەنجام و دەستکەوتەکانی ئەم دەرچوون و بەوانامە و خوێندنانە بکەین، داخۆ هیچ سوود و قازانجیان بۆ کۆمەڵگە و مرۆڤایەتی هەیە؟ دەبێ بپرسین، هۆگرانی ئەم بەوانامانە توانیویانە کێشەی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و تەندروستی و پیشەسازی و فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگەکەی خۆیان چارەسەر بکەن؟
ساڵانە هەزاران قوتابی لە قۆناغی دوازدەی ئامادەیی تووشی ترس و دڵەڕاوکێ دەبنەوە بەهۆی تاقیکردنەوەکانی کۆتایی ساڵ، نەوەک نمرەی بەرز بەدەست نەهێنن و لە کۆلێژەکان وەرنەگیرێن. لە کۆلێژەکانیش هەموو چاویان لە پزیشکییە! خەزانەکانیش تووشی ترس و تازیەباری دەبن. لەکۆتاییدا و لەکاتی ئاشکراکردنی ئەنجامی تاقیکردنەوەکان، هەزاران قوتابی بەئومێد دەبن و تووشی لەمە و سەرکەنەی خەزان و کۆمەڵگە و مامۆستاکانیان دەبنەوە، لەبەرئەوەی نمرەی بەرزیان بەدەست نەهێناوە. زەرجار بینیومانە قوتابی لەبەرئەوەی نەیتوانیوە نمرەی بەرز بەدەست بهێنێت، پەنای بۆ خۆکوشتن بردووە. قوتابی هەیە پەنا بۆ گزیکردن(غەش) دەبات. لەلایەکی دیکەش، چەندین مامۆستا و خەزان و خوێندنگە، شاگەشکە دەبن و لەخۆشییان باڵ دەگرن، لەبەرئەوەی قوتابییەکانیان نمرەی بەرزیان هێنایە، یان یەکەمی سەر ئاستی هەرێمن. ئاگەیاندنەکان بگەرمی هەواڵی ئەم بابەتە دەکەن و ماڵ بە ماڵی ئەو قوتابییانە دەگەڕێن، گوایە بەرزترین نمرەیان بەدەست هێناوە و یەکەمی سەر ئاستی هەرێمن! یەکەم لەچی؟ لە دەرخکردن و نووسینەوەی بابەتکان وەکو خۆی. چی پێ گوتراوە و چی خوێندووە و بیستووە، تووتی ئاسا، وەکو خۆی دەیڵێتەوە. کوا داهێنان و دەزینەوەی ئەو یەکەمانە؟ مەبەستی ئەمە سیستەمی فێرکاری و ئەو دید و دونیابینییەیە کە دەستکەوت و سەرکەوتن تەنها لە بەوانامە و نمرەی بەرز دەبینێتەوە.
لە ئاستیدا، هەتا ئێستا سیستەمی فێرکاری و وانەگوتنەوە لە هەرێمی کوردستان، زەر کۆن و کلاسیکییە، هاندەر و هاوکار نییە بۆ ئەوەی قوتابی بیربکاتەوە و تێڕامان و تێگەیشتنی بۆ بابەت و پڕۆگرامەکانی خوێندن هەبێ. خودی پڕۆگرامەکانیش بە ئادەیکی زەر، بیرکردنەوەی قوتابی پێک دەخەن، قوتابی سست و ناچاڵاک دەکەن.
لە سیستەمی فێرکاری قوتابخانەکانی ئەمەدا، تێگەیشتن گرنگ نییە، فێربوون ئامانجە سەرەکییەکە نییە، بەڵکو دەرچوون و دەربازبوون خەمە گەورەکەیە. بۆ دەرچوونیش پشت بە لەبەرکردن(دەرخکردن) دەبەستریت.

لەلای ئەمە، تێگەیشتن و فێربوون شتێکی لاوەکییە، گرنگ ئەوەیە دەربچی و نمرەی بەرز بەدەست بهێنی، بەوانامەی باڵات هەبێ. لەڕ لە کۆتایی ساڵ، کەس بە قوتابی ناڵێ ئەڕە چی فێربووی؟ چی تێگەیشتی لەماوەی ئەو ساڵەی خوێندنت؟ هەموو پرسیاری دەرچوونی لە دەکەن، داوای نمرەی بەرزی لە دەکەن.
سروشتی مرۆڤ وایە، مەشکی مرۆڤ توانای هەڵگرتن و هەشتنەوەی ئەو هەموو زانیارییەی نییە کە تێی ئاخنراوە. ئەمەی مرۆڤ کە هەر زانست و زانیارییەک وەردەگرین، ئێگەر بە ماوەیەکی زۆر لە یادگەمان بمێنێتەوە و کاری پێ نەکەین و لە ژیانی ڕۆژانەماندا بە کاری نەهێنین، بەڕەبەڕە ئەو زانیاریانە لەبیردەکەین و لە هەزرماندا نامێنن.
ئەمە هەر لە سەرەتای قۆناغەکانی خوێندنمان تا زانکۆشمان تەواو کرد، زۆر بابەت و زانیاری جیاوازمان لەبەرکرد، زۆر پێناسە و ژیاننامەی کەسایەتی و نووسەر و شاعیرانمان لەبەر کرد، بەڵام زۆربەیانمان لەبیرکرد. لە وانەی عەرەبی، زۆر دەڵێ شیعری شاعیرانی کلاسیکمان لەبەرکرد، بەئەوەی لەیان تێبگەین، هەمووشمان لەبیر کرد. تەنانەت مامۆستاکان ئینشای عەرەبییان بەمان دەنووسییەوە دەیانگوت لەبەری بکەن، دایەلەگی ئینگلیزیمان لەبەردەکرد، بەئەوەی لەی تێبگەین! چ پێویست دەکات، قوتابی لە قۆناغی بنەڕەتی و ئامادەیی، ئەوەهەموو بابەتە وشک و ڕەقانە لەبەربکات، کە ڕەنگە هەر لەی تێنەگات؟
لەبەرکردن بە تێگەیشتن، هیچ سوودێکی نییە، تەنها بەدەستهێنانی نمرەی بەرز و ڕەزامەندی مامۆستا و دەرچوون لە تاقیکردنەوە نابێ. زۆر لە مامۆستاکان دڵخۆش دەبن، کاتێک قوتابییەکانیان بەباشی وانەکانیان لەبەر دەکەن. کاتێک مامۆستا پرسیار لە قوتابییەک دەکات، سەبارەت بەو بابەتەی کە خوێندوویانە، بەئەوەی هەڵسەنگاندنی بە بکات، کاتێک قوتابییەکە وەکو بولبول بەی دەخوێنێ، پیت بە پیت و خاڵ بە خاڵی بە دەڵێتەوە، مامۆستاکەی زۆر ئاسوودە و ئارام دەبێ، نمرەی هەڵسەنگاندنی قوتابییەکەش بەرز دەکاتەوە. لە ڕاستیدا، ئەمە فێرکردن نییە، بەڵکو ئەمە تەمبەلکردنی قوتابییە، ئەمە تێنەگەیاندنی قوتابییە، ئەمە نەوروژاندن و نەهێژاندنی عەقڵی قوتابییە، ئەمە پووکاندنەوەی مەشکی قوتابییە، ئەمە تواندنەوەی تواناکانی قوتابییە. بە لەبەرکردن قوتابی ناتوانێ پێش بکەوێ، قوتابی فێرە داهێنان نابێ. لەم جۆرە سیستەمدا.
قوتابی ئەو وزە و تواناو بەهرە و سەلیقەیەی کە هەیەتی، هەمووی بە لەبەرکردنی بابەتەکان و ڕەزامەندی مامۆستاکان بەکاردێنێ. هەر

کاتێکیش قوتابی بابەتەکان باش لەبەر نەکات، یان وەکو خۆیان نەیانووسێتەوە لە تاقیکردنەوەکان، بە دڵنیاییەوە، هووبووی هەڕەشە و لۆمە و سەرکۆنەی مامۆستا دەبێتەوە، لەوانەیە تووشی تووندوتیژی و ئازاردانی جەستەیی و دەروونیش بێتەوە.
هەر لەبەر ئەوەیە، زۆر جار قوتابی هەوڵی قۆپیکردن(غەش) دەدات. کاتێک داوای شتێک لە قوتابییەک دەکرێ، لە کاتێکدا ئەو شتە لە دەرەوەی سنووری تواناکانی ئەودایە، بەی هەیە ئەو قوتابییە تووشی لادان و سەرپێچی بێتەوە، بە هەر شێوەیەک و بە هەر هەڵگایەک بێ، هەوڵی خۆ دەربازکردن دەدات. لەبەرئەوەی هەموو مرۆڤەکان توانای لەبەرکردنیان وەکو یەک نییە، ئەوەش شتێکی زۆر ئاساییە و تایبەتمەندی کەسەکانە. ئەو قوتابییانەی ناتوانن بابەتەکان بەباشی لەبەر بکەن، بەئەوەی لە تاقیکردنەوەکان دەربچن و خۆیان دەرباز بکەن، بە ناچاری پەنا بە غەش دەبەن. دواجار، دوور نییە، ئەو قوتابییەی کە غەش دەکات و دەردەچێ و بەوانامە بەدەست دەنێ و دەتە ناو کەمەڵگا و ئەرک و بەرپرسیارێتی پێ دەسپێردرێت، ببێ بە مرۆڤێکی ساختەچی و فێڵباز و قەڵەبۆ و گەندەڵ. قوتابییەک، هەر بە فێل و تەڵەکەبازی دەرچووبێ، هەنگاو لەسەر ئەم هەڵەتارێ هابێ و ببێتە بەشێک لە خوو و هەوشتی، دواجار دەبێتە مایەی سەرئێشە و بەڵا بە کەمەڵگەکەی. لەبەرئەوە، هەڵەیەکی گەورەیە، قوتابی ناچار بکرێ وانەکان لەبەر بکات. هەتا ئەم جۆرە سیستەم و پڕۆگرامەمان هەبێ و هەر چاومان لە نمرەی بەرز و پلەی یەکەم بێت، نابێ چاوەڕێی پێشکەوتن و گەشان و داهێنان بکەین، نابێ بەتامای ئەوەش بین بگەین بە ئاستی وڵاتە پێشکەوتووەکان. وڵاتانی پێشکەوتوو، ئەو وڵاتانەن، کە گرنگی بە عەقل و تێگەیشتن دەدەن، بە پێچەوانەی ئێمە، کە گرنگی بە نەقل و لەبەرکردن دەدەین.

لەتیف ئەمین

چیرۆکی ریالیزمی لە وێژەی

منداڵان.. ڕزا شوان

وەژەی ریالیزمی ڕووتەکی وەژەیە. گوزارشت لە راستییەکان دەکات، وەنای ئەزموون و ڕووداوەکانی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤەکان دەکات. وەک ئەوەی کە لە ژیانی راستیدا هەن. وەژەی ریالیزمی بەشەکە لە بزووتنەوەی هونەری ریالیزمی، کە لە سەدەی نۆزدەیەم لە فەرەنسادا سەری هەڵدا، دوایش لە هەموو جهاندا بڵاوبۆوە. هەکاری سەرهەڵدانی ریالیزمی وەک کاردانەوەیەک بەرانبەر بە ڕەمانسیزم و ئایدیالیزم، کە لە سەدەی هەژدەمدا دەستیان پێکرد. وەژەی ریالیزمی شێوازێکی نوێی نووسینە. نەوەیەکی نوێی نووسەرانی ناساند، کە کاریگەرییان لە وەژەدا هەیە.

لە سەرەتای وەژەی منداڵاندا، چیرۆکی فۆلکلۆری و میللی و ئەفسانە و داستانەکان کە پڕن لە کاری لە تواناباڵدەری، سەرکێشی، جادوویی، نامۆیی، زاڵبوون بەسەر وەژەی منداڵاندا. دوایش حیکایەت و چیرۆکی چەقنگی بە زمانی ئاژەڵان و باڵندەکان و ڕووەکەکان و شتە بگیانەکان، کە وەکو چیرۆکی هەمایی و ئەندێشەیی و خەشنوودی دەرکەوتن. وردە وردەش چیرۆکی ریالیزمی کە بە ئینگلیزی (ریالیستس فیکشون)ە بە منداڵان دەرکەوت و بڵاوبۆوە. کە بابەت و ڕووداو و کارەکتەرەکانی لە راستی و لە ژیانی باوی ڕۆژانەدا وەرگرت.

چیرۆکی ریالیزمی منداڵان (چیرۆکی ڕووداوی راستی) ئەو چیرۆکانەن کە ڕووداو و بەسەرهاتەکانی منداڵان، دەبن بە ئیلهام بە چیروکنووسانی منداڵان. دەبنە هۆنی بابەتەکانی چیرۆکەکانیان. بیرۆکەکانی چیرۆکەکانیان لە ژیان و ژینگەی راستی منداڵانەوە وەردەگرن. ئەو بابەتانە لەخەدەگرن، کە پەیوەندییان بە ژیانی منداڵانەوە هەیە، منداڵان لە ژیانی ڕۆژانەیاندا لەگەڵیاندا دەژین. چیرۆکنووسان تەنیا هەندێک ڕووداوی سادەیان بە زیاد دەکەن، لە فەرمکی وەژەیی هونەریدا دایان دەڕژن. ریالیزمی لەڕدا، ریالیزمیەکی فەتۆگرافییە. نەک تەنیا ریالیزمی ڕووداوەکان. کە تێیدا نووسەر ڕواڵەتێک لە ڕواڵەتەکان لە سنووری توانا ئاساییەکانی منداڵان وێنادەکات. یا لە ژینگەی منداڵانەوە ڕووداوەکان سەرچاوە دەگرن. دەشێش هەندێ لە چیرۆکە ریالیزمییەکان بە منداڵان، زادەی ئەندێشە و بیرۆکەکانی چیرۆکنووسان بن. و بە خەیاڵ چیرۆکە ریالیزمییەکانیان بە

منداڵان داشتووبن، بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە منداڵانی خوێنەر وا هەست دەکەن کە رووداوەکان و پاڵەوانەکان و کارەکتەرەکانی چیرۆکەکان راستین. ئەمەش دەکەوێتە سەر توانا و لێهاتووییەکانی ئەزموون و داهێنانی چیرۆکنووسان. کەواتە ئەوە ناگەیەنێت کە ئەندێشە و خەیاڵ لە چیرۆکە ریالیزمییەکاندا شوێنیان نەبێت. بەڵکو خەیاڵ هەوێنی هەموو بابەتێ وەژیەکان و زانستییەکان و داهێنانەکانە.

ئەم کورتە چیرۆکە ریالیزمییانەی بە منداڵان، لە ناوەڕۆکیاندا چەندین شتی باش و جوان و ئامانج و مەبەست و پەندی سوودبەخشیان لەخۆگرتوون. کە منداڵان فێری ڕەفتار و هەڵسوکەوتی دروست دەکەن، تا لە ژیانیاندا بەکرداری جێبەجێیان بکەن. دەکرێت ئەم چیرۆکە ریالیزمییانە، وەک مامۆستایەکی باش بۆ منداڵانی تەمەن بچووک هەژمار بکرێن. لە ڕاستیشدا، بەشێکی زۆری چیرۆکنووسانی منداڵان، مامۆستا و پەروەردەکارن و ئاشنای ئارەزووەکان و جیهانی بەرینی منداڵانن.

شایەنی باسیشە چیرۆکە ریالیزمییەکانی منداڵان، تەنیا لە بابەتگەلێک پێکنەهاتوون کە پەیوەندییان بە ژیانی ڕاستیی مرۆڤ و کۆمەڵایەتییەکانەوە یا پاڵەوان و کارەکتەرەکانیان هەبێت، یا دەبێت تەنیا مرۆڤبن، ئەمە مەرجێکی سنووردار نییە. بەڵکوو هەندێک جار وا ڕوودەدات کە نووسەرانی وەژەی ریالیزمی منداڵان، بە نووسینی چیرۆک بۆ منداڵان، پەنا بە فەنتازیا وەژیەکان و بە شێوازە هونەرییە ڕەمزئامێزەکان بەرن. وەک بەکارهێنانی ئاژەڵ و باڵندە و ڕووەک یان شتە بێ گیانەکان، وەک هەمایەک لە بەری مرۆڤەکان و کەشتی و پرسە ڕاستییەکان و خەستەتە جوان وناشیرینەکانیان، کە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، گوزارشت لە مەبەستەکانیان دەکەن. بە نموونە: گەرگ هەمای دندەیی چاونەزەییە، ڕەوی هەمای فەنتازی و زەرزانییە، شێر هەمای زەردارییە، چەقەڵ هەمای چەسپییە، سەگ هەمای بێ ئەمەکییە، کوندپێوو هەمای دانایییە، مەڕ هەمای بێ دەسەڵاتییە، مار هەمای بەدکارییە،....هتد.

پاڵەوانی لە توانابەدەریش، تەنیا لە چیرۆکە ئەندێشەیی و فەنتازی و لە چیرۆکە وێنەدارەکاندا ناژین. لە هەموو شوێنەکانی ژیانی ڕۆژانەی دەوروبارەمان هەن.

سەرهەڵدانی وەژەی ریالیزمی لە وەژەی منداڵاندا، ڕەنگە لە بنەڕەتدا وەرچەرخان و شۆشک بێت، لە دژی لافاوی زاڵبوونی چیرۆکە

ئەفسانەییەکان و داستانەکان و ئەو چیرۆکانە بوون، کە باوەڕکانیان، بە دەوری شا و شازادەکان و میر و میرزادەکان یان بە دەوری جنۆکە، دیوودرنج، مەڵەمووکە، رموووزن، لەژەند، شەو، شومقار، ئژدیها، جادوگەران، چەرخوفەڵەکی ئەفسووناوی، شتی پووپووچ، دەعبای سەیری خەیاڵیدا دەسووڕێنەوە. بانگەوازکە بۆ گۆڕینی ئەو چیرۆکانە، بۆ چیرۆکە راستییانەی کە باوەڕکانیان بە دەوری خۆکی ئاسایی و چینە میللییەکاندا دەسووڕێنەوە. باس لەو باوەڕانە دەکەن، کە لە ژیانی ڕۆژانەی راستی و ڕووداوە بەردەوامەکانی ئێستا وەرگیراون. ئەوەی کە زیاتر ئەم بزووتنەوە ریالیزمییەی شیرینتر و بەهێزتر کردووە، بوونی ڕەخنەی وێژەیی لە ناوەڕۆکی لەو چیرۆکە فۆلکلۆری و ئەفسانەیی و داستانەکانە، کە بەشێکی زۆریان بە ئەم سەردەمە ناگونجێن و مەبەست و بایەخیان کاڵبوونەتەوە. بەڵێ بەشێکی زۆری نووسەرانی وێژەی منداڵانی ئەم سەردەمە، پێیانوایە، کە ئەوتەرناتیڤی ئەو چیرۆکانە، چیرۆکی ریالیزمییە بە منداڵان. کە لەگەڵ ڕووتی ژیانی ئەم سەردەمەدا گونجاون و بەها و پرەنسیپی بەرزیان لەخۆگرتوون. نواندنی ژیان و ژینگەی منداڵان وەکو چۆن لە ڕاستیدا هەن. منداڵان دەتوانن بە ئاسانی لێیان تێبگەن. بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکە ریالیزمییانە، ڕەنگدانەوە و کاریگەریی ئەرێنییان لەسەر کەسایەتی منداڵان هەیە یا دەبێت. بە پێچەوانەی بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکە ئەفسانەییانەوە، کە ڕەنگە کاریگەریی نەرێنی و ڕەنگدانەوەی خراپیان لە ژیانی ئەمڕۆ و داهاتوویاندا هەبێت. وەک پشتبەستن بە میتافەر و چارەسەری نەبینراو، مەیلی تووندوتیژی و شڵەژانگێزی، تەم و مژ، ئاڵۆزی و خەیاڵڵەسی تێیاندا. لەوانەشە تەوانین و تێگەیشتنەکانی منداڵان بە ڕاستییەکان بشێوێنن. لە کاتێکدا کە چیرۆکە ریالیزمییەکان بەشداری لە ئامادەکردنی منداڵان بە ژیان دەکەن و یارمەتییان دەدەن کە بە ڕاستییەکان ئاشنابن و بیانگونجێنن بە تێکڕووخان لەگەڵ کەمڕەگاکەیاندا.

ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت، کە هەڵەی ڕاست و چەپ بەسەر چیرۆکە فۆلکلۆری و ئەفسانەیی و داستان و چیرۆکە میللییەکانماندا بە منداڵان بهێنین. کە بەشێکن لە سامانە کلتووری وێژەیی نەتەوەییمان و شانازییان پێوەدەکەین. بگومان وێژەی تازەی کوردیمانن. لەسەر پرگرامای وێژەی کلاسیکی کوردیمان چنراوە.

چیرۆکی ریالیزمی گرنگترین جۆرە لە جۆرەکانی چیرۆکی منداڵان.

هەموو رەهەندە پەروەردەیی و فەرکاری و نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و زمانی و رەوشتی لەخۆدەگرێت.

زمان و خەیاڵ دوو ڕەگەزی گرنگن، لە ڕەگەزەکانی چیرۆکی ڕیالیزمی. زمان وەک کەرەستەیەکی دەربڕین و گوزارشتکردن و داڕشتن. خەیاڵیش دەبێتە ڕشتەی بەیەکەوە بەستنی ڕووداوەکان و پێوەندیی نێوان کارەکتەرەکانی چیرۆکەکان.
لە وێژەی منداڵانی کورد دا، نموونەی چیرۆکی ڕیالیزمیمان زۆرە. ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە چیرۆکنووسانی منداڵانی کوردمان، درکیان بە گرنگی ئەم جۆرە چیرۆکە لە وێژەی منداڵاندا کردووە.
چیرۆکی ڕیالیزمی بە هەموو قۆناغە تەمەنییەکانی منداڵی دەگونجێت. بە مەرجێک توانا و زمان و فەربوون و وەرگرتن و ئارەزووەکان و سایکۆلۆژی قۆناغانی ئەو تەمەنە منداڵییە لەبەرچاو بگیرێن، کە چیرۆکە ڕیالیزمییەکانیان بۆ دەنووسرێن. بەڵام زیاتر بۆ دوا قۆناغی منداڵی و سەرەتای هەرزەکاری گونجاوترە. کە حەزدەکەن دەربارەی ژیانی دەوروبەریان و سروشت و ئاژەڵان و زانیاریی جیاوازتر بزانن.
یەکێک لە گەورەترین بەهاکانی چیرۆکی ڕیالیزمی بۆ منداڵان، ئەوەیە کە زۆرێک لە چیرۆکە ڕیالیزمییەکان، ڕەگەز بە منداڵان دەدەن کە کارەکتەرەکانی هاوتەمەنی خەیان بناسن کە ئارەزوو و کەشی هاوشێوەیان هەیە. منداڵان زۆر حەز بە خوێندنەوە دەربارەی کەسانێک دەکەن، کە بتوانن لەیان تێبگەن و لە کەسایەتی خەیانەوە نزیکبن.
چیرۆکی ڕیالیزمی بە منداڵان، هەڵکارێکی گرنگە بۆ بەرفراوانکردنی ئاسۆی ئەندێشە و بیر و هزری منداڵان، بە فەربوون و بە نوێخوازی و بە داهێنان.
پێویستە ئەوەش بزانین، مەرج نییە کە هەموو چیرۆکێکی ڕیالیزمی نووسراو، گونجاوبێت بۆ منداڵان. پێویستە نووسەرانی چیرۆکی ڕیالیزمی بۆ منداڵان، لە گواستنەوەی ڕووداو تووند و تیژی و کەلەقی و لەخۆبایبوون و لە کارەساتی ئازاردەر و کۆتایی تراژیدیای تاڵ و لە بە هیوای و لە ڕەشبینی دوورببنەوە. چونکە کاریگەری و ڕەنگدانەوەی خراپیان لەسەر دەروونی منداڵان دەبێت. پێویستە لە شێوازی ئامۆژگاری وشک و پەندەری و ڕێنمایی تەقلیدی ئاسایش نەبن. کە منداڵان وەرست و بێزار دەکەن و هیچ چێژ و خۆشییەکیان لێوەرناگرن.

لە کاتی نووسینی ئەم بابەتەمدا، چەند چیرۆکێکی ریالیزمی چەند چیرۆکنووسێکی ناسراوی کوردمان لە بواری نووسینی چیرۆکی منداڵان خوێندەوە. بەداخەوە کە پێن لە هەڵەی زۆق و لە وشەی نەشیاوی وەک: دزی، درۆ، فێڵ، ساختە،..هتد. من پێموایە، بەکارهێنانی ئەم جۆرە وشەگەلە لە چیرۆکی ریالیزمی منداڵان نابجێن.
پێویستیشە کەتایی چیرۆکە ریالیزمییەکان بە منداڵان، بە کەتاییەکی تراژیدییا و بە ناخۆشی و ڕەشبینی و بە هیوای و شکستی کەتاییان نەیێن. بەکو بە خۆشی و شادی و بە سەرکەوتن و هیوا و گەشبینی و گەیشتن بە ئامانج کەتاییان بێت.
ڕزا شوان
نەرویج: ۲۰۲۳

ماشی سپی.. شیعری دکش قادر

ماشی من تۆ
کە هەموو ڕۆژێ لە خیاڵما چرۆ دەکەی
سترانی من تۆی
کە هەموو چرکەیەک دەمخەیتەوە سەما و
لە تەنیایی تاقەتپەووکێنم دادەبڕی
ئەی سروودی نەوتراوی سەر زمانی من
تۆ چ مەعشەرێکی کە لە دەریای مندا شتانە سەما دەکەی
جوانی سپیپۆشیم
ئاوازێک بوو
لەسەر ستێیج سەمای باڵییەمان دەکرد
بە میلەدیێک قوربان پیرۆز دەکەین و
تەوافی دەی یەکری دەکەین
چ شتیێکی پایزانەیە دەی تۆ
لە حەوشەی پشتەوەی خانەقای مەولا
ماچبارانی یەکتر دەکەین
تووند ڕاموسانی هەنگوینی شەومان دەبینەوە نەو
پێکە شەڵاڵی سەر سینە و

کاییەکان تەخ دەکەین و
سپییەکان مەر دەکەین.
سلەمانیی
دەکەش قادر